

بخش

کلیات

مقدمه

در میان برنامه‌های درسی، مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری اصلی و کلیدی است که تقریباً در تمام کشورهای دنیا آموزش داده می‌شود. در دهه اخیر به موازات لزوم پاسخ‌گویی به نیازهای نو در عرصه آموزش این درس و تربیت اجتماعی و لزوم برون‌رفت از رویکردهای سنتی و همچنین تدوین اسناد تحولی، از جمله برنامه درسی ملی، برنامه جدیدی نیز برای این حوزه یادگیری تدوین شده است. در این برنامه، لزوم تحول در رویکردها، اصول، اهداف و سازماندهی محتوا در این درس مورد تأکید قرار گرفته و موارد مذکور با نگاهی نو تنظیم و تدوین شده‌اند.

۱.۱. تعریف و ماهیت مطالعات اجتماعی

مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری است که از تعامل انسان با محیط‌های اجتماعی، فرهنگی، طبیعی، اقتصادی و ... و تحولات زندگی بشر در گذشته، حال و آینده و جنبه‌های گوناگون آن بحث می‌کند.

از آنجا که این درس بر محور کنش متقابل آدمیان با یکدیگر و با محیطی که در آن به سر می‌برند - در روند زمانی - استوار است، می‌توان ادعا کرد که جامعه، مکان و زمان سه محور عمده این درس‌اند.

مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری بین رشته‌ای است که از مفاهیم رشته‌های علمی چون جغرافیا، تاریخ، اقتصاد، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و همچنین آموزش‌های مدنی، مطالعات شهروندی و زیست محیطی، دین و اخلاق بهره می‌گیرد.

۱.۲. ضرورت‌ها و جهت‌گیری‌های اصلی در آموزش مطالعات اجتماعی

مفاهیم رشته‌های علمی که به آنها اشاره شد، به همراه ارزش‌های کلیدی و مهارت‌های کاوشگری سعی در رساندن دانش‌آموزان به مقصد غایی این حوزه؛ یعنی شکوفایی فطرت و تربیت انسان‌های شایسته و مؤمن و پرورش شهروندان مطلوب به منظور مهیا شدن برای زندگی در جامعه را دارد. به عبارت دیگر این حوزه یادگیری می‌کوشد تا از طریق آموزش برخی دانش‌ها، مهارت‌ها و صلاحیت‌های مورد نیاز؛ افراد را به گونه‌ای تربیت کند که هم در زندگی فردی و هم در زندگی اجتماعی، نقش کارآمد و شایسته‌ای را ایفا کنند.

توجه به اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش کشور از یک سو و نظرسنجی‌ها، نیازسنجی‌ها و پژوهش‌های انجام شده در کشور از سوی نهادها و سازمان‌های مختلف، تدوین‌کنندگان برنامه درسی جدید مطالعات اجتماعی را به سمت توجه و تأکید بر شش محور زیر در سرفصل‌ها و محتوای این برنامه جدید سوق داده است. شایان ذکر است که این محورها ضرورت‌های آموزشی این برنامه درسی را نیز نمایان می‌کنند.

۱- تقویت عزت و هویت ایرانی، اسلامی

۲- ترویج و درونی‌سازی اخلاق و ارزش‌های اسلامی

۳- شناخت حقوق و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف و تقویت

مهارت‌ها و نگرش‌های مربوط به آنها

۴- شناخت میراث فرهنگی، استعدادها و قابلیت‌های کشور و جایگاه کشور در جهان و توانایی برقراری ارتباط مؤثر در سطح جهانی

۵- پیشگیری از بروز بحران‌های تربیتی و آسیب‌های اجتماعی در کودکان و نوجوانان و کاهش کج‌روی‌های اجتماعی و گسترش رفتارهای بهنجار

۶- گسترش بهداشت روانی، تقویت روحیه خودباوری، نشاط، سازندگی و پویایی امید به آینده و اعتماد به نفس

به‌طور کلی می‌توان گفت که سه مؤلفه تقویت هویت ملی، اخلاق محوری در نظام اجتماعی و مهارت‌های زندگی از موارد مهمی است که برنامه مطالعات اجتماعی آنها را در اهداف، محتوا و روش‌ها پیگیری می‌کند.

آموزش آداب و مهارت‌های زندگی جایگاه ویژه‌ای در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دارد. حوزه آداب و مهارت‌های زندگی در برنامه درسی ملی به عنوان یکی از حوزه‌های یازده‌گانه، به رسمیت شناخته شده است و اگرچه از طریق کل برنامه‌های درسی دنبال می‌شود، اما با درس مطالعات اجتماعی پیوند نزدیک‌تری دارد و بخش قابل توجهی از آداب و مهارت‌های زندگی را می‌توان در چارچوب و بستر این درس به دانش‌آموزان ارائه داد. لذا در رویکرد جدید سعی بر آن است که محتوای آموزش هرچه بیشتر با زندگی دانش‌آموز پیوند بخورد و به‌جای تأکید بر محفوظات و دانستنی‌های پراکنده و زیاد، مطالب مفید و کاربردی آموزش داده شود.

۳.۱. اصول حاکم بر گزینش و سازماندهی برنامه درسی جدید مطالعات اجتماعی

در این بخش بعضی از مهم‌ترین اصول حاکم بر سازماندهی و گزینش محتوا به‌طور خلاصه معرفی می‌شود:

□ چون هدف اصلی از آموزش مطالعات اجتماعی شکوفایی فطرت و پرورش کمالات انسانی، تربیت اجتماعی و شهروندی و آمادگی برای زندگی است؛ لذا حوزه‌های دانشی و مفاهیم در آموزش در جهت هدف فوق مدنظر قرار می‌گیرند.

□ سازماندهی و تولید محتوای این درس باید به‌گونه‌ای باشد که زمینه‌های امیدواری، نشاط، سرزندگی و میل به سازندگی و پیشرفت خود و جامعه را در دانش‌آموزان پدید آورد.

□ در آموزش موضوعات تاریخی به‌جای تأکید بر سلسله‌ها و حکومت‌ها یا صرفاً تاریخ سیاسی، به اوضاع و احوال اجتماعی و فرهنگی دوره‌های مختلف و ابعاد مختلف زندگی مردم پرداخته شود و

در این زمینه شخصیت‌ها، مفاخر، آثار، خلاقیت‌ها و دستاوردهای فرهنگی — تمدنی ایران در هر دوره برجسته شود. ضمن آنکه در این بخش زمینه‌های بررسی مدارک و شواهد تاریخی، تفکر و نقد رویدادها و موضوعات فراهم آید.

□ در آموزش موضوعات جغرافیایی، به توان‌های محیطی و انسانی کشور ایران برای پیشرفت و سازندگی تأکید و به شناخت قابلیت‌های جغرافیایی کشور توجه شود. علاوه بر آن پرورش مهارت‌های جغرافیایی که با زندگی روزمره دانش‌آموزان پیوند نزدیکی دارد، مدنظر قرار گیرد.

□ در آموزش موضوعات اجتماعی و فرهنگی، ضمن انتقال باورها و ارزش‌ها، زمینه برای تفکر، نقد و بررسی موضوعات اجتماعی و محیطی فراهم بیاید.

□ به آموزش‌های اقتصادی و سواد مالی که در برنامه‌های قبلی توجه ناچیزی به آنها شده بود، اهمیت لازم داده شود و متناسب با نیاز مخاطبان، مهارت‌های مالی، اقتصادی در آنها پرورش یابد.

□ سازماندهی محتوا در برنامه درسی مطالعات اجتماعی همچنان که در بیانیه حوزه یادگیری در برنامه درسی ملی تأکید شده است تا پایان دوره آموزش عمومی یعنی، ابتدایی، متوسطه اول به صورت تلفیقی یا درهم تنیده ارائه می‌شود. به همین منظور از روش تماتیک یا مضمون محور استفاده می‌شود. انتخاب مضامین به گونه‌ای صورت می‌گیرد که هر مضمون قابلیت تلفیق دو یا چند حوزه موضوعی را داشته باشد.

۱-۴. عناصر و مؤلفه‌های برنامه درسی مطالعات اجتماعی

□ در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، به منظور تعیین حوزه‌های مرتبط با مطالعات اجتماعی، از حوزه‌های موضوعی^۱ استفاده شده است که به جای دیسپلین‌ها (رشته‌های علمی) فضای بازتری را برای تلفیق به وجود می‌آورند.

بر اساس نیازهای علمی برنامه، پنج حوزه موضوعی و برای هر یک از حوزه‌های موضوعی نیز سه مفهوم کلیدی انتخاب شده است. محتوای موضوعی و علمی برنامه در قالب این حوزه‌های موضوعی و مفاهیم کلیدی سازماندهی می‌شوند. به علاوه، هر یک از این حوزه‌ها، مفاهیم و موضوعات یک یا چند رشته علمی و فراتر از آن را پوشش می‌دهد.

۱- زمان، تداوم و تغییر ← تاریخ

۱- منظور از حوزه‌های موضوعی، اندیشه‌های اساسی و محوری در هر رشته علمی است که موضوعات مختلف حول و حوش آن

۲- مکان و فضا ← جغرافیا

۳- فرهنگ و هویت ← جامعه‌شناسی، تاریخ، مردم‌شناسی، دین و اخلاق و ...

۴- نظام اجتماعی ← علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی، حقوق، علوم سیاسی و ...

۵- منابع و فعالیت‌های اقتصادی ← اقتصاد، جغرافیا، مطالعات زیست محیطی، دین، اخلاق

و ...

۱- زمان، تداوم و تغییر: این راهبرد از حوزه تاریخ بهره می‌گیرد و با استفاده از شواهد و مدارک برای فهم تغییرات و تداوم پدیده‌ها در روند زمان تأکید دارد. به موازات سیر زمان، بخشی از حال به گذشته و بخشی از آینده به حال می‌پیوندد. همپای حرکت طولانی و ممتد زمان، تحولات و رویدادهای فراوانی در صحنه گیتی رخ داده و می‌دهد. اگرچه در این حرکت، آنچه بیش از همه خودنمایی می‌کند، تغییرات است؛ اما در ورای این تغییر، واقعیتی به نام «تداوم» نهفته است. به عبارت دیگر علی‌رغم تغییر هر آنچه در محیط طبیعی و محیط پیرامون جامعه وجود دارد و همچنین تغییر شرایط و ملزومات زندگی اجتماعی انسان، چیزهایی هم باقی می‌ماند و تداوم می‌یابد. با شناختن و حفظ چیزهای ارزشمند انسان‌های پیشین می‌توان به تبیین هویت دیروز، امروز و فردای انسان پرداخت؛ چرا که بسیاری از دستاوردهای تمدن و فرهنگ فعلی بشر، میراث تلاش و تجربه نسل‌های پیشین است. دانش‌آموزان از طریق این راهبرد با مفهوم تغییرات و تداوم در محیط‌ها و مکان‌ها، منابع و فعالیت‌های اقتصادی، فرهنگ‌ها و نظام‌های اجتماعی آشنا می‌شوند. همچنین پندآموزی و عبرت گرفتن از رویدادها و حوادث تاریخی گذشته، فهم چرایی و چگونگی تحولات زندگی اجتماعی در هر دوره و ترسیم دورنمای زندگی آینده، تلاش برای کشف واقعیت‌ها، بی‌بردن به ضعف‌ها و کاستی‌ها یا پیشرفت‌ها در هر دوره سرانجام علاقه‌مندی به شناخت و حفظ میراث فرهنگی کشور و آشنایی با زندگی و خدمات شخصیت‌ها و مفاخر در دوره‌های زمانی از طریق حوزه «زمان، تداوم و تغییر» دنبال می‌شود.

۲- مکان و فضا: این راهبرد بیشتر از حوزه جغرافیا بهره می‌برد و بر درک تعامل متقابل انسان و محیط، فرایندهای طبیعی در محیط‌های زیستی، الگوهای پراکندگی فضایی پدیده‌ها و اهمیت مکان‌ها و فضاها تأکید دارد. مکان، بستر و جایگاه وقوع پدیده‌ها و فرایندهاست و از نظر موقعیت (نسبی و مطلق) و ابعاد گوناگون و ویژگی‌های مختلف بررسی می‌شود. سیستم‌های فضایی به مجموعه‌های هماهنگ و مرتبط در قالب مکان گفته می‌شود. هر محیط جغرافیایی خاص، یک سیستم فضایی را به نمایش می‌گذارد. شناخت ویژگی‌های محل زندگی، درک و مقایسه تفاوت‌ها و تشابهات مکان‌ها، تنوع محیطی، نحوه تعامل انسان و محیط در روند زمان، مسائل و مشکلات توسعه نواحی

و کشورها (ملل محروم و کشورهای توسعه یافته) قابلیت‌ها و امکانات محیطی و جغرافیایی کشور و همچنین حفاظت از محیط و مکان از اهم مباحث این راهبرد است.

۳- فرهنگ و هویت: این راهبرد بیشتر مباحث خود را از مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی و تاریخ اخذ می‌کند. فرهنگ مفهومی عام است که برای توصیف جنبه‌های نهادی و آموخته در جوامع انسانی مورد استفاده قرار می‌گیرد. به تعبیر دیگر فرهنگ، شیوه عمومی زندگی گروه یا گروه‌هایی از مردم است که عناصری از قبیل عادات، باورها، سنت‌ها، ارزش‌ها و نقاط مشترک آنها را به یکدیگر پیوند می‌دهد و وحدت اجتماعی ویژه‌ای به وجود می‌آورد.

منظور از جامعه، گروه‌ها و نظام‌های اجتماعی‌اند که در سرزمین مشخصی به عنوان کشور زندگی می‌کنند، فرهنگ مشترک دارند؛ تابع اقتدار سیاسی واحدی هستند و از استقلال نسبی برخوردارند. میراث فرهنگی عبارت است از چیزهایی که هر نسل برای نسل دیگر به ارث می‌گذارد و به نسل بعد انتقال می‌دهد. فنون و دانستنی‌ها، ساخت‌ها، نهادها و برخی از ارزش‌ها واقعیاتی‌اند که در نسل‌ها دوام می‌یابند. میراث فرهنگی از طریق انتقال ارادی آداب و سنن به نسل‌های بعد می‌رسد یا در فرهنگ زمان حال تجلی می‌یابد.

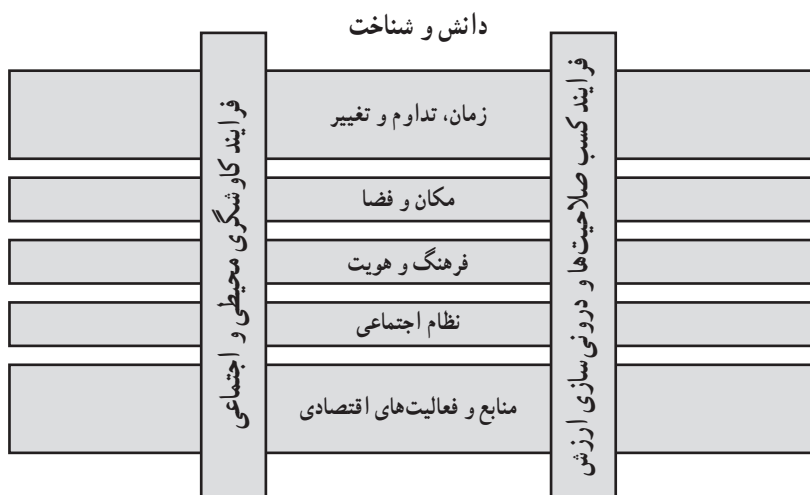
هویت عبارت است از احساس مثبتی که فرد نسبت به ویژگی‌هایی که خود را با آن تعریف می‌کند، دارد. شناخت ویژگی‌های فرهنگی، تعمیق آشنایی با جلوه‌های تمدن و فرهنگ اسلامی، ایرانی و جوامع مسلمان، شناسایی مفاخر علمی، فرهنگی، هنری، مذهبی و آثار آنها، شناخت علل و عوامل تحولات فرهنگی و نظام‌های اجتماعی در دوره‌های مختلف زمانی، آشنایی با میراث فرهنگی، ارج‌گذاری به دستاوردها و پیشرفت‌های فرهنگی و توانایی نقد فرهنگ‌ها از اهم مباحث مطرح در این زمینه است.

۴- نظام اجتماعی: این راهبرد بیشتر مباحث خود را از حوزه‌های علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی، حقوق و علوم سیاسی می‌گیرد. نظام، مجموعه اجزای تشکیل‌دهنده هر پدیده است که به یکدیگر پیوسته‌اند و یک واحد را تشکیل می‌دهند؛ به طوری که تغییر هر یک از عناصر بر اجزای دیگر اثر می‌گذارد. نظام اجتماعی مجموعه‌ای متشکل از کنش‌ها و واکنش‌های تعدادی از افراد است که روابط آنها با یکدیگر به طور متقابل به سوی کانونی مشترک (هدف مشترک) یا کانون‌هایی به هم پیوسته جهت می‌یابد. به عبارت دیگر نظام اجتماعی به مجموعه‌ای از «نقش‌های» اجتماعی متقابل به هم پیوسته که در جهت هدفی مشخص به هم پیوند یافته‌اند و به صورت یک واحد یکپارچه درآمدند، گفته می‌شود. شناخت حقوق و مسئولیت‌های شهروندی به عنوان نقش‌های اعضای یک جامعه و همچنین مؤسسات و نهادهای اجتماعی در جهت مشارکت آگاهانه و فعال در تعیین سرنوشت خود

و جامعه و دستیابی به مهارت‌های اجتماعی از محورهای مهم و کلیدی در آموزش این حوزه است.

۵- منابع و فعالیت‌های اقتصادی: این راهبرد بیشتر مباحث خود را از اقتصاد و مطالعات زیست‌محیطی و جغرافیایی می‌گیرد. انسان امروز برای تأمین نیازهای خود و ادامه زندگی به کالاها و خدمات گوناگونی نیاز دارد. این کالاها و خدمات با استفاده از منابع و امکانات موجود در محیط فراهم می‌شود. استفاده از منابع در جهت رفع نیازهای بشر به فرایندهای اقتصادی تولید، توزیع و مصرف منجر می‌شود. همچنین منابع در دسترس انسان محدودند و به علاوه اهمیت هر یک از آنها برحسب شرایط فرهنگی و فناوریانه در طی زمان تغییر می‌کند. با توجه به افزایش جمعیت جهان، بشر امروز با «بحران منابع» روبه‌روست. همچنین با پیشرفت جوامع بشری و تبدیل بهره‌برداری و سازماندهی فعالیت‌های اقتصادی از اقتصاد ساده بدون پول دوران‌های اولیه به اقتصاد پیچیده کنونی، تغییرات عمیقی در نیازها، مشاغل و نقش‌ها پدید آمده است. برخورد عقلایی و مبتنی بر تفکر و خلاقیت با انواع منابع (اعم از سرمایه، نیروی انسانی، منابع طبیعی و...) که منجر به حداکثر استفاده بهینه از منابع می‌شود، اهمیت قابل ملاحظه‌ای دارد. از عمده‌ترین مباحث این حوزه، آشنایی با نحوه کسب اطلاعات اقتصادی، فرایندهای مربوط به تولید، توزیع و مصرف، کار و کارآفرینی، مشاغل، سیستم‌های مبادله، استفاده بهینه از منابع، بهره‌وری سبز، مدیریت اقتصادی در زندگی فردی و خانوادگی و آشنایی با برخی نهادها و فعالیت‌ها و ابزارهای اقتصادی است.

در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، یاددهی و یادگیری حول پنج حوزه موضوعی و از طریق دو فرآیند «کاوشگری» و «توسعه و درونی‌سازی ارزش‌ها» سازمان‌دهی می‌شود و تحقق می‌یابد.

علم

مفاهیم کلیدی:

هر یک از حوزه‌های موضوعی پنج‌گانه مذکور، تعداد زیادی از مفاهیم کلیدی رایج در آن حوزه را پوشش می‌دهند. در این برنامه، برای هر یک از حوزه‌ها، سه مفهوم کلیدی و پایه که محتوای علمی برنامه، حول آنها مطرح و بر آنها مبتنی است، انتخاب شد.

۱- زمان، تداوم و تغییر

مفاهیم کلیدی:

۱-۱- تحول، پیشرفت و تداوم

۱-۲- مدارک و شواهد

۱-۳- علت‌ها و معلول‌ها

۲- مکان و فضا

مفاهیم کلیدی:

۲-۱- پدیده‌های مکانی و پراکندگی

۲-۲- رابطه انسان و محیط

۲-۳- حفاظت از محیط و مکان

۳- فرهنگ و هویت

مفاهیم کلیدی:

۳-۱- تعلق و هویت

۳-۲- میراث فرهنگی

۳-۳- تنوع فرهنگ‌ها و شیوه‌های زندگی

۴- نظام اجتماعی

مفاهیم کلیدی:

۴-۱- حقوق و قوانین

۴-۲- مسئولیت‌ها و تکالیف

۴-۳- نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی

۵- منابع و فعالیت‌های اقتصادی

مفاهیم کلیدی:

۵-۱- منابع و نظام‌های اقتصادی

۵-۲- کار و کارآفرینی

۵-۳- بهره‌وری

تلفیق چگونه صورت می‌گیرد؟

مضمونی مانند (سرزمین ما، کاوش در گذشته‌های دور) را در نظر بگیرید. این مضمون محتوای

فصل نهم را تشکیل می‌دهد.

در این فصل از مفاهیم ۴ حوزه موضوعی استفاده شده است:

۱- فضا و مکان؛ ۲- زمان، تداوم و تغییر؛ ۳- فرهنگ و هویت؛ ۴- نظام اجتماعی

در این بخش با تأکید بر مفاهیم کلیدی تحول، پیشرفت و تداوم و مدارک و شواهد از حوزه زمان، تداوم و تغییر یا تاریخ بهره برده‌ایم؛ به طوری که تحول زندگی از غارنشینی تا شهرنشینی و قدیمی‌ترین تمدن‌ها و سکونتگاه‌های ایران با توجه به آثار درون غارها و اشیاء و ابزار مشکوفه مورد توجه قرار می‌گیرد. در همین فصل، از چیستی میراث فرهنگی و ضرورت حفظ آن سخن گفته‌ایم که با مفهوم کلیدی میراث فرهنگی و حوزه موضوعی فرهنگ و هویت در ارتباط است. وقتی دربارهٔ پراکندگی جغرافیایی تمدن‌های باستانی در ایران سخن می‌گوییم و از دانش‌آموزان می‌خواهیم نقش عوامل جغرافیایی در شکل‌گیری تمدن‌ها و مثلاً رابطهٔ تمدن ایلام یا تمدن‌های بین‌النهرین را بررسی کنند، وارد حوزه مکان و فضا شده‌ایم. در همین فصل موزه‌ها و سازمان میراث فرهنگی و نقش‌ها و وظایف آنها به دانش‌آموزان معرفی شده است که در واقع با حوزه نظام اجتماعی و مفهوم کلیدی مربوط به آن یعنی نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی سروکار دارد.

در ابتدای هر فصل این کتاب شبکهٔ مفهومی آن فصل با توجه به حوزه‌های موضوعی به کار رفته در آن و مصادیق آنها در درس‌ها در قالب جدول آورده شده است که از شما معلم عزیز درخواست می‌شود حتماً به این شبکهٔ مفهومی و حوزه‌های موضوعی توجه کنید.

با این توضیحات روشن می‌شود که چگونه دروس و مضامین برنامهٔ درسی مطالعات اجتماعی از مفاهیم کلیدی دو یا چند حوزهٔ موضوعی این برنامهٔ درسی بهره می‌گیرد و به این ترتیب «تلفیق» اتفاق می‌افتد. البته باید در نظر داشت که پدیدهٔ تلفیق یک طیف یا پیوستار است و همیشه درجاتی از تلفیق از ضعیف تا گسترده و شدید وجود دارد. در تلفیق‌های گسترده، مرزهای رشته‌ها کاملاً در یکدیگر محو و ادغام شده‌اند. باید توجه کرد که در برنامهٔ دورهٔ متوسطهٔ اول، میزان تلفیق نسبت به دورهٔ ابتدایی کمتر است و رشته‌های علمی وضوح دارند. در این دوره یک حوزهٔ موضوعی غالب است و در جاهای مناسب از پیوند و ارتباط با حوزه‌های دیگر استفاده می‌شود.

مهارت‌ها

در برنامهٔ درسی مطالعات اجتماعی فرایند کاوشگری محیطی و اجتماعی و پرورش مهارت‌ها در قالب پنج حوزه صورت می‌گیرد. این پنج حوزه عبارت‌اند از:

۱- کاوش و بررسی

۲- مشارکت

۳- برقراری ارتباط

۴- خلاقیت

۵- واکنش شخصی و اظهار نظر

۱- کاوش و بررسی: در این حوزه، مهارت‌هایی چون تفکر، طرح سؤالات روشن و واضح درباره موضوعات محیطی و اجتماعی، شناسایی موضوع، شناسایی منابع اطلاعات، پرس‌وجو، ثبت اطلاعات از منابع اولیه و ثانویه، بررسی و تجزیه و تحلیل مدارک و شواهد، مقایسه و طبقه‌بندی اطلاعات، خواندن نمودار و عکس، تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری پرورش می‌یابد.

مثال‌هایی از کتاب درسی

– درباره محل زندگی خود تحقیق کنید و گزارشی از ویژگی‌های طبیعی و انسانی آن بنویسید.
– اگر به اینترنت دسترسی دارید، با راهنمایی معلم به پایگاه آستان قدس رضوی وارد شوید و اطلاعاتی درباره زیارت حرم مطهر و بخش‌های مختلف آن به دست آورید.
– با استفاده از اعداد جدول نمودارهای آب و هوایی را ترسیم و تکمیل کنید.
– کاربرگه بررسی شواهد و مدارک (سنگ نگاره‌ها) را انجام دهید.
۲- مشارکت: در این فرایند، دانش‌آموزان از طریق همراهی و کارگروهی، موفق به انجام فعالیت‌های یادگیری می‌شوند و انواع راهبردهای کارگروهی را به کار می‌برند. احساس تعلق به گروه، شکل بخشیدن به دیدگاه‌ها، مدیریت خود در کارگروهی، تصمیم‌گیری جمعی، صبوری و بردباری در این بخش جای می‌گیرد.

مثال‌هایی از کتاب درسی

– به‌طور گروهی در کتابخانه مدرسه یا کتابخانه‌های دیگر جست‌وجو کنید و کتابی که درباره یک مکان یا مردم منطقه اطلاعاتی به ما می‌دهد، پیدا کنید و به کلاس بیاورید.
– همفکری کنید و طرح و پیشنهاد بدهید آیا در مدرسه می‌توانید تولیدی داشته باشید؟
۳- برقراری ارتباط: برقراری ارتباط عبارت است از مهارت انتقال و بیان ایده‌ها و اطلاعات به شکل‌های مختلف گفتاری، شنیداری و ... در این حوزه، خواندن، گوش کردن، نگاه کردن، بیان کردن مؤثر، بیان نظرهای مخالف و برقراری ارتباط با دیگران قرار می‌گیرد.
برقراری ارتباط، همچنین ایجاد ارتباط بین عناصر یک رویداد، فهم و شرح روابط علت و معلولی، برقراری ارتباط میان گذشته، حال و آینده، فهم توالی موضوعات و نمایش داده‌ها را شامل می‌شود. این برقراری ارتباط در قلمرو ارتباط با پدیده‌ها، عناصر و منابع اطلاعاتی قرار می‌گیرد.

مثال‌هایی از کتاب درسی

– به نظر شما اگر عوامل تولید امروز را با گذشته مقایسه کنیم، کدام یک بیشتر تغییر کرده‌اند؟

– روی کاربرگه شماره ۲ مواد اولیه را به صنعتی که آن ماده را مصرف می کند، مربوط کنید.

۴– **خلاقیات:** در این حوزه، مهارت های کاربرد دانش و اطلاعات و مهارت ها و الگوها و موقعیت های جدید توسعه و بسط آموخته ها، پاسخ گویی به مسائل و موقعیت های غیرمنتظره، طراحی و تولید محصولات یا راهبردهای جدید، ابداع روش های جدید، پیشنهاد دادن، تجسم و پیش بینی کردن تقویت می شود.

مثال هایی از کتاب درسی

– اگر به کاردستی علاقه دارید، ماکتی از یک اثر تاریخی بسازید و رنگ آمیزی کنید.

– برای کلاس یا مدرسه تان مقرراتی پیشنهاد کنید. این مقررات باید مفید باشد و آسایش بیشتری برای همه به وجود بیاورد.

– یک پوستر با مضمون هشدار برای مصرف بی رویه آب طراحی کنید.

۵– **واکنش شخصی و اظهار نظر:** در این قلمرو دانش آموزان از خود اراده ای برای بازشناسی و بررسی موضوعات بر مبنای استنباط خویش نشان می دهند. مهارت های نگریستن، بازشناسی و نقد و بررسی موضوع بر مبنای تلقی خویش، نگریستن به موضوع با استنباط و باورهای خود، بیان احساس خویش، ترجیح دادن و ... در این حوزه قرار می گیرد.

مثال هایی از کتاب درسی

– اگر قرار بود مسئول حفاظت بعضی گونه های جانوری شوید، کدام گونه را انتخاب می کردید؟

چرا؟

– به نظر شما با کسانی که طبیعت را تخریب می کنند، چگونه باید برخورد کرد؟

– اگر در تابستان عده ای مسافر به شهر و روستای شما سفر کرده باشند، شما دوست دارید چه

شغلی داشته باشید که با گردشگری و گردشگران ارتباط داشته باشد؟

شایان ذکر است که برخی از فعالیت های طراحی شده برای دانش آموزان می توانند چند منظوره باشند و دو یا سه یا چند حوزه از حوزه های ذکر شده را پوشش دهند؛ بنابراین الزاماً هر یک از فعالیت ها تنها به پرورش یکی از مهارت ها نمی پردازد.

از طریق برنامه درسی مطالعات اجتماعی می توان به پرورش و تقویت مهارت هایی که اولویت ها و صلاحیت های مشترک حوزه های دیگر یادگیری محسوب می شوند، توجه کرد. برخی از این مهارت ها عبارت اند از: مهارت خواندن، مهارت های حسابی و عددی، مهارت های IT از طریق به کارگیری نرم افزارهای رایانه ای، مهارت های هنری و ...

برای اطلاع بیشتر به جدول پوشش انواع مهارت‌ها در همین کتاب مراجعه کنید.

مهارت‌های زندگی

□ در برنامه‌درسی مطالعات اجتماعی، پرورش «آداب و مهارت‌های زندگی» جایگاه بسیار خاصی دارد. اگرچه آداب و مهارت‌های زندگی حوزه بسیار گسترده‌ای است که اهداف آموزشی آن از طریق کل حوزه‌ها و دروس مختلف، محقق می‌شود؛ اما درس مطالعات اجتماعی به دلیل ماهیت خود، توان بالقوه و قابل ملاحظه‌ای برای پرداختن به مهارت‌های فردی، اجتماعی و شهروندی دارد. لذا باید همواره بین مطالب و محتوا با زندگی روزمره دانش‌آموزان پیوند برقرار شود و دانش‌آموزان باید بتوانند از درس مطالعات اجتماعی در جهت ارتقای مهارت‌های زندگی کمک بگیرند. این درس قصد دارد تا به آنها کمک کند تا در زندگی خود عملکرد مؤثرتر و کارآیی داشته باشند. لذا در فرایندهای تدریس و ارزشیابی، یکی از اهداف مهم این درس؛ یعنی آموزش مهارت‌های زندگی را به‌طور جدی مدنظر قرار دهید. در این چارچوب، حتی آموزش مفاهیم جغرافیایی، تاریخی و اجتماعی و مدنی نیز در جهت تحقق سواد جغرافیایی و تاریخی و آنچه که برای زندگی فردی و اجتماعی دانش‌آموز به کار می‌آید، معنا و مفهوم می‌یابد.

اخلاق

□ در برنامه‌درسی مطالعات اجتماعی آموزش اخلاق جایگاه خاصی دارد.

با توجه به آنکه «اخلاق» یکی از پنج عنصر مهم در برنامه‌درسی ملی است، این برنامه سعی می‌کند در سازماندهی محتوا، جهت‌گیری‌های اخلاقی و ارزشی به عنوان محور مهم آموزش مورد توجه قرار بگیرد؛ لذا از شما معلمان عزیز نیز انتظار می‌رود که به مقوله «اخلاق و ارزش‌ها» در فرایند یاددهی - یادگیری بهای لازم را بدهید تا این درس به شیوه سنتی فقط به انتقال اطلاعات تاریخی و جغرافیایی و انباشتن ذهن دانش‌آموزان از داده‌ها و دانستنی‌ها نپردازد و تغییر در نگرش‌ها و باورها و مجهز شدن دانش‌آموزان به اخلاق در کانون توجه قرار بگیرد.

همان‌طور که در نمودار (۱) و (۲) دیدید، در این درس، چهار گروه عمده ارزش‌ها مدنظر است: عدالت‌جویی: تمایل به برقراری عدالت در جامعه و ظلم‌ستیزی در سطوح مختلف، محلی،

ملی و جهانی

مسئولیت‌پذیری و حق‌طلبی: شناخت حقوق و تکالیف فردی و اجتماعی و تمایل به احقاق

حق در سطوح مختلف

تعاون: داشتن تمایل و علاقه به همکاری و مشارکت در سطوح مختلف اجتماعی توأم با

احسان و رأفت نسبت به همنونان.

میهن دوستی : علاقه مندی به کشور ایران و پیشرفت و آبادانی آن و احساس تعلق و افتخار نسبت به میهن اسلامی.

باید توجه کرد که هر گروه از ارزش های فوق، تعداد زیادی از ارزش ها را در خود جای می دهد، برای مثال حق طلبی و مسئولیت پذیری شامل رعایت حقوق دیگران، دفاع از مظلوم، شهادت به حق، فداکاری، امر به معروف و نهی از منکر، پایبندی به قانون و نظایر آن را دربردارد. به علاوه بسیاری از مفاهیم در حوزه دانستنی ها و مهارت های برنامه نیز، عین آموزش ارزش هاست و به توسعه آنها می انجامد. برای مثال مفاهیمی چون مسئولیت پذیری، همدلی در حوادث یا مهارت هایی چون مشارکت و برقراری ارتباط.

با توجه به اهمیت و جایگاه اخلاق و ارزش ها در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، شایسته است شما معلمان عزیز با روش های آموزش این مقوله ها نیز آشنایی کافی داشته باشید.

۱-۵. معلم مطالعات اجتماعی باید چه صلاحیت هایی داشته باشد؟

همان طور که گفته شد، درس مطالعات اجتماعی نقش مهمی در تربیت اجتماعی فراگیران به عهده دارد و در این زمینه صلاحیت ها و شایستگی هایی که معلم مطالعات اجتماعی باید واجد آن باشد، اهمیت زیادی پیدا می کند.

نخست آنکه معلم درس مطالعات اجتماعی نیز مانند سایر دروس باید هم صلاحیت های عام حرفه ای مانند تسلط به دانش و اطلاعات تخصصی موضوع تدریس و توانایی و مهارت در امر تدریس و اداره کلاس را داشته باشد و هم دارای صلاحیت های عاطفی مانند علاقه به امر تعلیم و تربیت دانش آموزان باشد. با این حال، معلم مطالعات اجتماعی به دلیل رویکرد و ماهیت این درس، علاوه بر صلاحیت عمومی باید الگوی مؤثر و کارآمدی برای تربیت اجتماعی باشد. در این زمینه، فضای حاکم بر روابط متقابل عاطفی میان معلم و دانش آموزان از یک سو و دانش آموزان با یکدیگر در کلاس درس مطالعات اجتماعی، از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

□ الگو بودن : معلم الگوی دانش آموزان است و آنچه در شخصیت معلم جلوه دارد، در وجود دانش آموزان نیز جلوه گر می شود؛ بر همین اساس، معلم مطالعات اجتماعی نمونه عینی ارزش ها، صلاحیت ها و مهارت های اجتماعی برای دانش آموزان است. معلم مطالعات اجتماعی فردی است مسئول و متعهد، قانون گرا، علاقه مند به پیشرفت کشور خود، منظم، اهل مطالعه و تحقیق، صاحب

تفکر، خلاق و نقاد، با روحیه و با نشاط و پایبند به ارزش‌ها و اخلاق اسلامی.

برای مثال، معلم نامنظم یا بی‌اعتنا به قانون نمی‌تواند نظم و قانون‌گرایی را در دانش‌آموزان تقویت کند یا معلمی که نسبت به آینده بی‌اعتماد و ناامید است همین احساسات را به دانش‌آموزان نیز منتقل می‌کند.

معلم مطالعات اجتماعی به عنوان الگوی عملی دانش‌آموزان باید رفتار و گفتار مناسب و همسویی داشته باشد تا از آثار سوء دوگانگی در رفتار و گفتار و نتایج معکوس این امر جلوگیری شود.

□ برقراری ارتباط مؤثر با دانش‌آموزان در فرایند آموزش: معلم مطالعات اجتماعی باید در روابط خود با دانش‌آموزان چنان مؤثر و سازنده عمل کند که آثار آن در شخصیت و نگرش دانش‌آموز و در روابط او با خانواده و گروه همسالانش نیز متجلی شود.

نخست، معلم باید به کرامت انسانی و ارزش شخصیت هر یک از دانش‌آموزان احترام بگذارد و به این نکته که همه آنها دارای استعداد و توان رشدند، معتقد باشد. به‌وجود آوردن فضای اعتماد و احترام متقابل و به‌کارگیری شیوه‌های مشارکتی در فرایند و مراحل مختلف آموزش، مهم‌ترین رکن روابط معلم و دانش‌آموز در کلاس درس مطالعات اجتماعی است. از آنجا که این درس در تقویت گرایش‌ها و باورهای اجتماعی و حس مسئولیت‌پذیری نقش مهمی ایفا می‌کند، عمل مسئولانه معلم در همه شرایط، حس مسئولیت‌پذیری و همکاری کردن با دیگران توأم با محبت را به دانش‌آموزان منتقل می‌کند.

فراهم آوردن فضای مناسب برای ارائه نظرها و ایده‌های دانش‌آموزان و گوش دادن به حرف‌های آنها که به تقویت اعتماد به نفس و خودباوری نیاز دارند، از ویژگی‌ها و مسئولیت‌های مهم معلم مطالعات اجتماعی است. معلم مطالعات اجتماعی باید در روابط خود با دانش‌آموزان به گونه‌ای مؤثر و سازنده عمل کند که آثار آن به‌خوبی در روابط میان دانش‌آموزان با خانواده، گروه همسالان و ... متجلی شود.

معلم درس مطالعات اجتماعی باید نقش اوضاع و احوال فرهنگی و جغرافیایی محل زندگی دانش‌آموزان را برای طرح مباحث مختلف در نظر بگیرد و برآن اساس، به فهماندن مطالب اقدام کند. توجه به تفاوت‌های فردی و مشکلات خاص کودکان به‌ویژه برای معلم این درس، ضروری است. براین اساس، معلم مطالعات اجتماعی باید برآیند و مجموعه‌ای از تحقق اهداف را با توجه به استعدادها و توان‌های مختلف دانش‌آموزان پیگیری و طلب کند و از تأکید بر توانایی همه افراد بر همه چیز بپرهیزد. آموزش شیوه صحیح فکر کردن و تقویت مهارت‌های فرایند تفکر در زمینه مسائل و روابط اجتماعی و

تصمیم‌گیری‌ها باید از طریق تعامل مناسب معلمان با دانش‌آموزان در موقعیت‌های مختلف در کلاس به شیوه‌ای غیرمستقیم و مؤثر تحقق یابد.

□ ایجاد رابطه مؤثر بین دانش‌آموزان: معلم درس مطالعات اجتماعی باید علاوه بر برقراری رابطه مناسب و مؤثر با دانش‌آموزان، ارتباطات مفید و مؤثر میان آنها را با یکدیگر تقویت کند. معلم با توجه به ماهیت درس مطالعات اجتماعی و فعالیت‌ها و مهارت‌های مربوط به آن، تمرین زندگی اجتماعی را در محیط مدرسه پایه‌ریزی می‌کند و با اتخاذ شیوه‌های مناسب هنگام کارهای گروهی، موانع موجود در راه ارتباط مؤثر در گروه همسالان را از میان برمی‌دارد و روابط دوستانه و همکاری و مسئولیت‌پذیری را در بین دانش‌آموزان تقویت می‌کند.

□ به روز بودن و مطالعه مستمر: درس مطالعات اجتماعی بنا به ماهیت خود با مسائل و موضوعات اجتماعی سروکار دارد و این امور به‌طور مداوم تغییر و تحول می‌یابد؛ اخبار و گزارش‌های روزمره، تحولات مربوط به دیدگاه‌ها و نگرش‌ها، تغییرات محیطی، تصمیم‌گیری‌های سیاسی - اقتصادی و تغییرات اجتماعی که عموماً در مطبوعات و نشریات انعکاس می‌یابد. معلم مطالعات اجتماعی بنا به ماهیت این درس باید فردی اهل مطالعه باشد و با مطالعه مستمر رویدادهای جاری و مسائل اجتماعی، محیطی، اقتصادی و فرهنگی، از آگاهی‌های لازم در این زمینه برخوردار شود؛ به عبارت دیگر، به روز بودن برای معلم مطالعات اجتماعی اولویت خاص دارد.

۱-۶. بسته آموزشی درس مطالعات اجتماعی

امروزه در بین صاحب‌نظران آموزش و پرورش توجه خاص به مواد آموزشی مختلف در قالب بسته آموزشی افزایش یافته است و یکی از سیاست‌های متولیان آموزش و پرورش در تولید برنامه‌های جدید درسی نیز توجه به اجزا و عناصر بسته آموزشی است. بسته آموزشی می‌تواند مجموعه‌ای از نرم‌افزارها (راهبردها، تکالیف، آزمون‌ها و ...) و سخت‌افزارها (رسانه‌ها، وسایل، تجهیزات، منابع و ...) باشد که با توجه به اهداف یاددهی - یادگیری برنامه درسی سازماندهی می‌شوند.

برخی از صاحب‌نظران اجزای بسته آموزشی را با توجه به نقشی که ایفا می‌کنند، به دو گروه منابع اصلی و منابع تکمیلی تقسیم‌بندی کرده‌اند. منابع اصلی عبارت‌اند از:

۱- کتاب درسی دانش‌آموز ۲- کتاب کار دانش‌آموز ۳- کتاب راهنمای معلم ۴- کتاب

ارزشیابی

از منابع تکمیلی می‌توان منابع چاپی (کتاب‌های آموزشی و داستانی، مجله‌ها، کارت‌های

آموزشی، اطلس‌ها و کتاب‌های مرجع و ...)، منابع ابزاری معلم (ویدئو، DVD، آلبوم‌های عکس و اسلاید، نقشه، صوتی و ...) و منابع رایانه‌ای (سی‌دی‌های تست و تمرین، وب‌سایت‌های مربوط به موضوع و ...) را مثال زد.

درس مطالعات اجتماعی با توجه به ماهیت خود با طیف گسترده‌ای از موضوعات محیطی تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی سروکار دارد و معلم و دانش‌آموز در حین تدریس و فرایند کاوشگری دانش‌آموزان به منابع زیاد و متنوعی نیاز پیدا می‌کنند؛ بنابراین اجزا و عناصر بسته آموزشی مطالعات اجتماعی از وسعت و تنوع بالایی برخوردار است.

از منابع اصلی ذکر شده در بسته آموزشی، کتاب درسی، کتاب کار دانش‌آموز و راهنمای تدریس در اختیار شما قرار گرفته است.

نکته: اگرچه بخش‌هایی از ساختار رسمی وزارت آموزش و پرورش تولیدکننده بسته آموزشی است؛ اما نکته‌ای که باید به آن توجه کرد، این است که شما معلمان گرامی نیز می‌توانید در تولید و تکمیل اجزا و عناصر بسته آموزشی و هم در تهیه و فراهم کردن آن به وسیله مدرسه نقش مؤثری ایفا کنید. برای مثال شما ممکن است خودتان آلبوم‌های عکس و اسلاید متناسب با موضوعات درسی را فراهم کنید در کلاس نمایش بدهید یا مدل‌ها و ماکت‌ها و چارت‌هایی را به کمک دانش‌آموزان بسازید و هنگام تدریس برای نمایش ارتباط پدیده‌ها از آنها استفاده کنید یا از مناظر طبیعی و جغرافیایی یا موزه‌ها و مانند آن فیلم تهیه کنید.

شما می‌توانید اطلس‌ها و نقشه‌های جغرافیایی مورد نیاز خود را در قطع دیواری فهرست کنید و از مسئولان مدرسه بخواهید که آنها را خریداری کنند و در اختیار کلاس قرار دهند یا کتاب‌های آموزشی متناسب با سطح مخاطبان را بخرند و در کتابخانه مدرسه نگهداری کنند تا دانش‌آموزان در فعالیت‌های کاوشگری بتوانند از آنها استفاده کنند.

ما در انجام تحقیقات باید دانش‌آموزان را به اندازه کافی راهنمایی کنیم و منابع را به آنها معرفی و در اختیارشان قرار بدهیم. نحوه خلاصه کردن و استخراج اطلاعات موردنیاز از کتاب، باید حدود و ثغور تحقیق و سؤالات آن برای دانش‌آموز روشن باشد. به همین دلیل شما باید به دانش‌آموزان آموزش دهید که چگونه از این منابع استفاده کنند و از سوی دیگر مدیریت مدرسه را مجاب کنید که وسایل و لوازم را تهیه کنند و در اختیار شما بگذارند.

شایان ذکر است که در این کتاب نیز در پایان آموزش هر فصل، مواد و منابعی برای مطالعه بیشتر معلمان یا استفاده دانش‌آموزان معرفی شده است. این منابع را که مرتبط با محتوای آن فصل است، از

طریق مدیریت مدرسه تهیه و در جای مناسبی نگهداری کنید.

۱-۷. ساختار و محتوای کتاب درسی

کتاب درسی مطالعات اجتماعی شامل ۱۲ فصل و ۲۴ درس است. به عبارت دیگر هر فصل از ۲ درس تشکیل شده است و همان طور که ملاحظه کرده‌اید، موضوعات آن با یکدیگر مرتبط است. در آغاز هر فصل از کتاب درسی، یک تصویر مرتبط با موضوع، یک مقدمه و تعدادی سؤال آمده است که خود می‌تواند انگیزه‌ای برای شروع درس باشد.

به‌طور کلی با توجه به رویکرد کاوشگری کتاب، هدف این است که در شروع کلاس، معلم با طراحی فعالیتی، فضای طرح سؤال و پرسش را در کلاس پدید بیاورد؛ زیرا اگر به راستی در ذهن دانش‌آموز سؤال ایجاد شود، آنگاه زمینه مساعد برای جست‌وجو و یافتن پاسخ و در نتیجه یادگیری مطالب پدید می‌آید. لذا از شما معلم عزیز انتظار می‌رود که با الهام گرفتن از صفحه آغازین هر فصل، اجازه بدهید که ابتدا پرسش‌های مختلفی، در کلاس مطرح شوند.

□ متن هر درس شامل محتوای نوشتاری و محتوای تصویری است. محتوای تصویری (عکس، نقشه، نمودار، کاریکاتور، نقاشی و ...) همراه با متن نوشتاری، موضوع موردنظر را قابل درک و فهم می‌سازد. لذا محتوای تصویری از محتوای نوشتاری جدا نیست و در فرایند تدریس باید نمودارها، نقشه‌ها و عکس‌ها و ... توسط دانش‌آموزان مشاهده و بررسی شود.

□ برای هر فصل، فعالیت‌های نظام‌دار طراحی شده است؛ به‌طوری که انجام هر فعالیت توسط دانش‌آموزان، آنها را برای یادگیری مطالب مرحله بعد آماده می‌کند. از شما انتظار می‌رود که فعالیت‌ها را به‌صورت صحیح انجام دهید.

بخش عمده‌ای از فعالیت‌های کتاب باید در حین فرایند یاددهی - یادگیری انجام شوند. البته برخی فعالیت‌ها نیز برای خارج از کلاس طراحی شده است و انجام آنها به زمان بیشتری نیاز دارد. اگرچه جمع‌بندی و ارائه آن فعالیت باید در کلاس مدنظر قرار گیرد.

□ **کاربرگه‌ها:** در پایان کتاب درسی کاربرگه‌های فعالیت (کتاب کار) وجود دارد. در این کاربرگه‌ها، فعالیت‌های متنوعی طراحی شده است (تکمیل جدول، مصاحبه، نقشه‌خوانی، گفت‌وگو، تکمیل نمودار و ...). این کاربرگه‌ها به عنوان برنامه اضافی نیستند؛ بلکه بخشی از محتوای کتاب درسی محسوب می‌شوند و کتاب با آنها تکمیل می‌شود. اغلب کاربرگه‌های فعالیت در فرایند تدریس و در کلاس درس اجرا می‌شوند. البته برخی از آنها نظیر مصاحبه کردن یا تکمیل جدول که انجام آنها

به زمان بیشتری نیاز دارند، مخصوص خارج از کلاس اند.

– تمرین‌های کاربرگ‌ها طوری طراحی شده‌اند که دانش و شناخت و مهارت‌های دانش‌آموزان را توسعه می‌دهد و آنها را به تلاش و پویایی وامی‌دارد و به آنها انگیزه می‌بخشد. به عبارت دیگر بخشی از محتوای آموزشی است که به تکمیل، تثبیت یا تعمیق یادگیری کمک می‌کند.

– تمرین‌های کاربرگ‌ها در ارزشیابی آموخته‌های دانش‌آموزان نیز ابزاری مناسب به‌شمار می‌آیند. پیشنهاد می‌شود آنها در ابتدای سال یک کپی از تمام کاربرگ‌ها تهیه کنند و پس از انجام فعالیت روی کاربرگه کپی شده، آن را به معلم تحویل دهند تا در پوشه کار گذاشته شود.

نکته: متن همهٔ درس‌های کتاب دربردارندهٔ تمامی محتوای موردنظر و مطابق با اهداف درس نیست. همان‌طور که گفته شد، بخشی از محتوا از طریق سایر اجزا و عناصر بستهٔ آموزشی ارائه می‌شود. به‌علاوه نقش مؤثر معلم به عنوان مدیر یادگیری و تسهیل‌کنندهٔ آن به‌گونه‌ای است که برای تحقق اهداف درس باید محتوای رسمی ارائه شده را بشناسد؛ ابعاد گوناگون آن را تحلیل کند و سپس خود به اصلاح، تکمیل و سازماندهی مجدد آن بپردازد.

به عبارت دیگر شکل نهایی محتوا، آمیزه‌ای از محتوای کتاب درسی و کتاب کار، سایر اجزای عناصر بستهٔ آموزشی (فیلم، اسلاید، بازدید علمی و ...) و اشکال سازماندهی مجدد و انطباق محتوا با شرایط و زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و جغرافیایی هر منطقه است و معلم با فراهم آوردن امکانات و طراحی فعالیت‌های مناسب این انطباق و تحقق اهداف را میسر می‌سازد.

بر همین مبنا، هم و غم معلمان مبنی بر تدریس مو به موی همهٔ مطالب کتاب و پافشاری برای کامل و بی‌نقص کردن عبارات یا مطالب آن به روال سنتی پسندیده نیست و ناشی از این امر است که معلم تصور می‌کند محتوای کتاب درسی همهٔ محتوای اصلی را تشکیل می‌دهد؛ حال اینکه چنین نیست.

۱-۱. ملاحظات و نکات مهم مربوط به آموزش

به تربیت اجتماعی و مهارت‌های زندگی توجه کنید.

هدف از آموزش مطالعات اجتماعی، تربیت اجتماعی و مجهز کردن دانش‌آموزان به مهارت‌های زندگی و به عبارت دیگر کسب صلاحیت‌های لازم برای زندگی است. این هدف را همواره در حین تدریس و ارزشیابی مدنظر قرار دهید. این موضوع موجب می‌شود دنبال این نباشیم که فقط دانش‌آموزانی داشته باشیم که ذهن آنها گنجینه‌ای از اطلاعات و دانستنی‌هاست و به همهٔ پرسش‌ها

به خوبی جواب دهند. اگر در پایان سال مشاهده کردید که آموزش این درس ها موجب شده است که دانش آموز به دانش و مهارت های مورد نیاز برای زندگی اش مجهز شود و در رفتار و نگرش های وی تغییری رخ داده، آنگاه می توانید بگویید که از آموزش این درس خرسندید و به تحقق اهداف برنامه کمک کرده اید.

از روش ها و ابزار متنوع استفاده کنید.

* از آنجا که در درس مطالعات اجتماعی، با موضوعات متنوع و گوناگونی سروکار داریم، لازم است از انواع روش ها و وسایل در آموزش استفاده کنیم.

اگر بخواهیم به شیوه بسیار سنتی کلاس ها را به عرصه سخنرانی معلم و ساکت و خاموش بودن دانش آموزان تبدیل کنیم یا از آنها بخواهیم جزوه بنویسند و این درس را به محدوده یادداشت کردن سؤال و جواب های کلیشه ای روی کتاب تبدیل کنیم، خطایی بزرگ مرتکب شده ایم.

از شما معلم عزیز انتظار می رود که از روش های فعال استفاده کنید و به انجام تک تک فعالیت ها که هریک با هدف خاص طراحی شده اند، همت گمارید. فراموش نکنید که رویکرد این برنامه درسی رویکرد کاوشگری است. باید اجازه دهید که مرحله به مرحله دانش آموزان از طریق جمع آوری اطلاعات و بررسی آنها به کمک شما، پاسخ سؤال ها را پیدا و جمع بندی کنند. این فعالیت ها باید در حین فرایند تدریس انجام شوند و دانش آموزان در فرایند یادگیری حضور فعال داشته باشند.

از فضاهای مختلف برای آموزش این درس کمک بگیریم.

با توجه به اهداف و ماهیت درسی مطالعات اجتماعی و در نظر گرفتن اینکه مطالعات اجتماعی دانش آموزان را برای زندگی در اجتماع آماده می سازد، بدیهی است مؤثرترین فضای آموزشی برای این درس، محیط های واقعی زندگی دانش آموزان است. دانش آموزان در انواع اجتماعات محلی پیرامون خود خواهند توانست به تجربیات دست اول، دست یابند و به طور ملموس و عینی با واقعیات و پدیده های محیطی و اجتماعی روبه رو شوند؛ به همین منظور، بازدید از محیط های اطراف مدرسه و برگزاری جلساتی از درس مطالعات اجتماعی در فضای خارج از مدرسه کاملاً ضروری است. مکان های اوقات فراغت در محل زندگی دانش آموزان مانند بوستان ها، فرهنگ سراها، موزه ها و مساجد، نهادها و مراکز خدماتی مانند آتش نشانی و دفاتر پست، هلال احمر، ایستگاه هواشناسی مراکز تولیدی و خدماتی چون کارگاه های تولید پوشاک و غذا و فروشگاه ها، ایستگاه های مسافربری و پایانه های حمل و نقل عمومی، واقعی ترین فضاها برای آموزش مفاهیم و موضوعات درسی مطالعات اجتماعی اند.

مهم‌ترین فایده آموزش در محیط‌های واقعی زندگی، همان مواردی است که نظریه پردازان یادگیری به آنها تأکید کرده‌اند. این موارد عبارت‌اند از: یادگیری پایدار به دلیل عینی بودن و استفاده از تجربه‌های حسی و لمسی مستقیم مسائل و پدیده‌ها، عدم تحمیل فضاهای خستگی‌آور و ملالت‌بار کلاس‌های رسمی، ایجاد انگیزش برای یادگیری و مشاهده دقیق. به علاوه این شبکه از آموزش یعنی آموزش در محیط‌های واقعی به دلیل پیوند میان درس و زندگی، موجب کاربردی‌تر شدن محتوای آموزش می‌شود.»

* در کلاس‌های رسمی مدرسه نیز از آنجا که درس مطالعات اجتماعی بر تعامل گروهی تأکید دارد، از نظر فضای کالبدی، نحوه آرایش و چیدن میز و نیمکت‌های کلاس باید به گونه‌ای باشد که امکان کار گروهی دانش‌آموزان را فراهم آورد؛ بدین منظور باید بتوان در مواقع لزوم به سادگی و با سرعت، آرایش موردنظر را برای دور هم نشستن گروه‌های دانش‌آموزان در کلاس، ایجاد کرد.

فضای کلاس مطالعات اجتماعی باید جذابیت لازم را برای دانش‌آموزان ایجاد کند و نباید خالی از تصویر، افسرده و بی‌روح باشد. در این زمینه تابلوهای مخصوص برای نصب آثار و کارها و فعالیت‌های دانش‌آموزان و به نمایش گذاشتن نتایج گزارش‌های کار گروهی، قفسه‌ها و ویترین‌های مناسب برای نگهداری نقشه‌ها، آلبوم‌ها، و مدل‌ها از لوازم آموزش این درس محسوب می‌شود. نرم‌افزارها، فیلم‌ها و اسلایدها، عکس‌ها، یا ماکت‌ها و مدل‌هایی که توسط دانش‌آموزان ساخته شده است، به جذابیت و کیفیت فضای آموزشی کمک می‌کند.

به‌طور کلی، معلم مطالعات اجتماعی باید با توجه به تنوع و مضمون درس‌ها و با توجه به استفاده بهینه و مؤثر از امکاناتی که در اختیار دارد، فضای مطلوب و مؤثری را برای تدریس هر موضوع پیش‌بینی و تدارک ببیند.

شایسته است معلم برای نیل به این منظور، به تنوع بخشیدن فضای کالبدی یادگیری توجه کرده، با ایجاد آرایش‌های مختلف میز و نیمکت‌ها یا آموزش برخی واحدهای یادگیری در فضاها و محیط‌های خارج از کلاس و خارج از مدرسه، از تکرار و یکنواختی جلوگیری کند.

پس، فضای کلاس درس مطالعات اجتماعی نیز مانند سایر دروس باید برانگیزاننده باشد و مجموعه عوامل بتواند دانش‌آموز را به کاوشگری و تفکر ترغیب کند.

آموزش را با شرایط بومی و محلی انطباق دهید

* از شما معلمان عزیز انتظار می‌رود که تدریس هر موضوع را با شرایط محلی و بومی منطبق

کنید. توجه داشته باشید که کتاب و فعالیت‌های آن تنها الگوها و کلیاتی را در اختیار شما قرار می‌دهد. برای مثال در آموزش مواردی چون پرهیز از مصرف گرایبی یا حقوق کودکان باید شرایط فرهنگی منطقه را در نظر بگیرید و با طراحی مناسب، آموزش را تمرین‌بخش کنید. یا در آموزش حفاظت از منابع آب و خاک با توجه به محیط زندگی دانش‌آموزان بر همان موارد رایج و غالب در محیط بیشتر تأکید کنید تا بین درس و نیازهای واقعی دانش‌آموزان پیوند برقرار شود.

به تفاوت‌های فردی توجه کنید

* علاوه بر طراحی فعالیت‌های مناسب برای پاسخ‌گویی به نیازهای خاص مناطق، شما معلم عزیز باید پیش‌زمینه‌های تحصیلی و آموزشی و تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان را در نظر بگیرید و آموزش خود را با آن منطبق و هماهنگ سازید.

تنوع فعالیت‌ها در این کتاب حاکی از توجه به همین موضوع است. برای مثال ممکن است دانش‌آموز در بیان شفاهی یا نوشتن یک متن کوتاه دربارهٔ یک موضوع ضعیف‌تر عمل کند؛ اما در درست کردن یک کارت پستال یا پوستر و نمایش پیام به صورت نقاشی، قوی‌تر باشد. در نتیجه شما باید نقاط قوت او را در نظر بگیرید و اجازه دهید دانش‌آموز، آموخته‌های خود را با روشی که به آن علاقه‌مندتر و مسلط‌تر است، بیان کند. اگرچه بهتر است تلاش کنید که دانش‌آموز بتواند نقاط ضعف خود را نیز برطرف نماید. همان‌طور که در جداول صفحات ۵۵ تا ۶۸ کتاب مشاهده می‌کنید، هریک از فعالیت‌های طراحی شده در این کتاب یکی از هوش‌های چندگانه را تقویت می‌کند.

مشارکت خانواده‌ها را جلب کنید

* همان‌طور که گفتیم، هدف عمدهٔ بعضی از فعالیت‌های این کتاب مهارت‌های زندگی و تربیت اجتماعی است و بدون همراهی و همکاری خانواده‌ها این امر به درستی تحقق نمی‌یابد. البته ناگفته نماند که تضاد میان آموزش‌های مدرسه و خانه نیز آثار نامطلوبی بر دانش‌آموز به‌جای می‌گذارد. برای مثال وقتی همکاری در کارهای خانه یا رعایت نظم و مقررات در خانه، همدلی با اعضای خانواده، پرهیز از رفتارهای نامناسب با برادر و خواهر و احساس مسئولیت نسبت به آنها را آموزش می‌دهید، خانواده‌ها قطعاً از این آموزش حمایت می‌کنند و یا رعایت برخی امور مانند حفاظت از آب و خاک، پرهیز از اسراف، جداسازی زباله‌ها برای بازیافت، کمتر مصرف نمودن پلاستیک و ... به همراهی خانواده نیاز دارد. شما می‌توانید از طریق تشکیل جلسات (حداقل سه جلسه در طی سال) نوشتن پیام برای آنها و سایر روش‌ها، اهداف درس را برای آنها تبیین کنید و از آنها بخواهید در مواردی که ذکر شده دانش‌آموزان را راهنمایی و با آنها همراهی کنند.

شایان ذکر است که مشارکت خانواده‌ها در ارزشیابی دانش‌آموزان نیز نباید نادیده گرفته شود. در سنجش بخشی از اهداف به ویژه اهداف مهارتی و نگرشی از والدین کمک بگیرید. آنها می‌توانند به شما بگویند که تغییرات و آثار مطلوب در دانش‌آموزان ظهور و بروز کرده یا نه؟

به آموزش مهارت‌های مربوط به عکس‌خوانی، نقشه‌خوانی و خط زمان توجه کنید. — نقشه در آموزش جغرافیا یک عنصر کلیدی است؛ به‌طور کلی هر آنچه را که بتوانیم بر روی نقشه به نمایش بگذاریم، جغرافیایی است. زیرا جغرافیا با پراکندگی یا نحوه توزیع پدیده‌ها در مکان سروکار دارد.

در این پایه نیز مانند سال ششم دانش‌آموزان با نقشه‌خوانی و علاوه بر آن محاسبه مقیاس ترسیم سروکار دارند و عمدتاً از طریق فعالیت‌های کاربرگ‌ها این مهارت پرورش می‌یابد. البته دانش‌آموزان را وادار به ترسیم نقشه‌های اضافی نکنید.

— عکس‌ها نیز نقش مهمی در آموزش مطالعات اجتماعی دارند. مشاهده و بررسی بعضی از عکس‌های کتاب آنقدر اهمیت دارند که با حذف آنها فرایند تدریس مختل می‌شود. برای مثال وقتی می‌خواهیم با توجه به تصویر جانوران و گیاهان نوع آب و هوا یا شرایط زیستگاه را حدس بزنند، حتماً باید از تصاویر کمک بگیریم.

اصولاً بهره‌گیری صحیح از عکس نیز یک مهارت موردنظر در این درس است. در مواردی که عکس‌های کتاب کیفیت لازم را از نظر وضوح و چاپ نداشته باشند، شما می‌توانید خودتان درباره موضوعات مختلف عکس‌هایی تهیه کنید و به کلاس ببرید.

— آشنایی با خط زمان و سیر رویدادها نیز پایه و اساس فهم گذشته و درس تاریخ است و نباید بدون فراهم کردن مقدمات لازم دانش‌آموزان را وارد مباحث تاریخی کنیم. به همین دلیل در این کتاب مفاهیمی چون تغییر در زمان، شواهد و مدارک و خط زمان از طریق فعالیت‌هایی آموزش داده می‌شود.

به‌طور کلی برای درک زمان گذشته ما باید بتوانیم رویدادهای مختلف را برحسب نظم زمانی (از قدیمی‌ترین به جدیدترین) مرتب کنیم که به آن «نظم کروئولوژیکی» می‌گویند.

یکی از شیوه‌های مفید برای مرتب کردن وقایع برحسب نظم زمانی، استفاده از خط زمان است. خطوط زمان ممکن است نظم رویدادها را در یک روز، یک هفته، یک سال، یک دهه، یک قرن یا ... هزاره نشان دهند. در سال ششم دانش‌آموزان با محاسبه قرن و نیمه اول و دوم قرون

هجری آشنا شدند.

در این پایه دانش‌آموزان با تقویم میلادی و محاسبات مربوط به قبل از میلاد و بعد از میلاد آشنا می‌شوند.

۹-۱. ملاحظات و نکات مربوط به ارزشیابی

ارزشیابی یکی از مهم‌ترین بخش‌ها در فرایند آموزش محسوب می‌شود و مانند آینه‌ای می‌تواند پیشرفت دانش‌آموزان و معلمان را در تحقق اهداف برنامه درسی نشان دهد. ارزشیابی و سنجش به معانی مختلف در کشورهای مختلف به کار می‌رود.

ارزشیابی را فرایند جمع‌آوری اطلاعات از آموخته‌های دانش‌آموزان و قضاوت در مورد حدود آموخته‌ها تعریف کرده‌اند. ارزشیابی هر کاری است که قضاوت به همراه داشته باشد، برای مثال وقتی دانش‌آموز در یک آزمون شرکت می‌کند و عملکرد او سنجیده می‌شود، اگر براساس این سنجش قضاوتی انجام شود، در حقیقت ارزشیابی انجام شده است.

سنجش فرایند جمع‌آوری اطلاعات از دانش‌آموز و مقایسه عملکرد با معیار معین است. آزمون وسیله‌ای است برای کسب اطلاعات از دانش‌آموز در ارتباط با اهداف آموزشی.

در مورد ارزشیابی و سنجش دیدگاه‌های مختلف وجود دارد. ارزشیابی با روش تدریس پیوند نزدیکی دارد.

برای آنکه بدانیم دیدگاه برنامه درسی مطالعات اجتماعی درباره ارزشیابی چیست و در ارزشیابی مناسب از این درس چه انتظاراتی وجود دارد، ابتدا اصول و ویژگی‌های مربوط به ارزشیابی مناسب و موردنظر به اختصار بیان می‌شود:

● ارزشیابی و ثبت و ضبط وضعیت یادگیری دانش‌آموزان تنها برای تعیین برنامه‌ها و فعالیت‌های یاددهی - یادگیری بعدی انجام می‌شود نه کشف و نمایان ساختن نقایص یادگیری دانش‌آموزان. ارزشیابی شروع کار تلقی می‌شود و نقطه پایان نیست. در واقع با ارزشیابی می‌خواهیم جریان یادگیری را به سمت رفع کمبودها و نواقص هدایت کنیم و ارزشیابی باید راه جبران را باز کند. ارزشیابی نقطه شروع برای یادگیری‌های بعدی به حساب می‌آید.

● ارزشیابی باید اطلاعات موثق و معتبری از دانش‌آموز را درباره تحقق نتایج یادگیری فراهم کند.

● ارزشیابی باید مبتنی بر عدالت اجتماعی باشد و به دانش‌آموزان اجازه دهد تا با شیوه‌های

مختلف نتایج یادگیری را بروز و ظهور دهند. بر همین مبنا در طراحی ارزشیابی‌ها باید سبک‌های

یادگیری مختلف و سوابق و زمینه‌های اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی دانش‌آموزان مدنظر قرار گیرد.

● ارزشیابی باید در تناسب کامل با اهداف، رویکرد و دیدگاه حاکم بر برنامه درسی باشد. همان‌طور که گفته شد، اهداف اصلی برنامه درسی مطالعات اجتماعی، تربیت فردی و اجتماعی و مجهز شدن به مهارت‌های زندگی، کسب مهارت‌های کاوشگری به منظور یادگیری مستمر و مادام‌العمر و تربیت شهروند مطلوب است. با این دیدگاه بدیهی است صرفاً به‌خاطر سپردن مجموعه‌ای از اطلاعات توسط دانش‌آموز ارزش‌چندانی ندارد و آنگاه این دانستنی‌ها مطلوب‌اند که پشتوانه‌ای داشته باشند و این پشتوانه همانا عمل و ایمان است. لذا ارزشیابی نباید محدود به اهداف شناختی و دانشی شود.

● ارزشیابی باید با محتوای آموزشی، تجارب و فعالیت‌های یادگیری و روش‌های تدریس هماهنگی و تناسب داشته باشد. به همین دلیل ما حق نداریم چیزی را ارزشیابی کنیم که آن را آموزش نداده‌ایم. برای مثال نمی‌توانیم به دانش‌آموزانی که در بحث کلاسی ضعیف‌اند، نمره کمی اختصاص بدهیم؛ در حالی که روش مباحثه کردن را به آنها نیاموخته‌ایم.

● در ارزشیابی باید از ابزار و موقعیت‌های متنوع و مناسب برای جنبه‌های گوناگون یادگیری استفاده کرد. محدود کردن آن به استفاده از یک ابزار، کار صحیحی نیست.

● ارزشیابی باید وسیله‌ای باشد برای تحریک و تشویق دانش‌آموزان به یادگیری بیشتر

● دانش‌آموزان و اولیا باید از محورها، چگونگی و ابزار ارزشیابی درس اطلاع کافی داشته

باشند.

به عبارت دیگر دانش‌آموزان نباید در این درس که به منظور توانمند کردن آنها در زندگی فردی و اجتماعی برنامه‌ریزی شده است، احساس ناتوانی و شکست بکنند. بلکه به عکس انتظار می‌رود که دانش‌آموزان به‌طور سرزنده و پویا در کلاس‌های درس مطالعات اجتماعی شرکت کنند و از آموختن درس‌ها و انجام فعالیت‌ها لذت ببرند.

ارزشیابی از درس مطالعات اجتماعی

بارم‌بندی ارزشیابی از درس مطالعات اجتماعی در هر نوبت به صورت زیر است:

ارزشیابی مستمر ۲۰ نمره

ارزشیابی پایانی ۲۰ نمره

نمره نهایی دانش‌آموزان در هر نوبت میانگین این دو نمره است.

بارم‌بندی ارزشیابی مستمر نوبت اول و دوم درس مطالعات اجتماعی پایه هفتم

نمره	عناوین
۴	الف) بحث و گفت‌وگو کردن، اظهار نظر کردن، بیان ایده‌ها و افکار، همفکری کردن، استدلال، طرح سؤال، پاسخ به سؤالات، فهرست کردن، پیشنهاد کردن و ...
۷	ب) تحقیق (پرس و جو کردن، مصاحبه کردن، یادداشت‌برداری، گردآوری اطلاعات و مراجعه به منابع، تهیه گزارش بازدید علمی)
۴	ج) درست کردن مدل و ماکت، تکمیل و ترسیم نقشه و نمودار، آوردن نمونه به کلاس، طراحی پوستر، نوشتن متن، شرکت در فعالیت‌های اجتماعی نظیر درختکاری همکاری با هلال احمر و ...
۳	آزمون‌های کتبی و عملکردی
۱	خودارزیابی
۱	ارزشیابی والدین
۲۰ نمره	جمع

ارزشیابی مستمر

منبع ارزشیابی مستمر، فعالیت‌های کتاب، کاربرگ‌ها و فعالیت‌هایی است که معلم به دانش‌آموز پیشنهاد می‌کند.

مثال فعالیت‌های بند الف :

درس ۵ : خاطره‌ای از همدلی و همیاری با انسان‌های دیگر را تعریف کنید.

درس ۸ : جنبه‌هایی از مصرف‌گرایی را که در محل زندگی خود می‌بینید، بیان و درباره آنها اظهار نظر کنید.

درس ۱۷ : همفکری کنید و درباره یکی از موضوعات زیر پرسش‌های تاریخی طرح کنید و ...

مثال فعالیت‌های بند ب :

درس ۱۲ به یک مغازه گیاهان دارویی مراجعه کنید و نام و خاصیت چند گیاه را پرس و جو کنید

و به کلاس بیاورید.

کاربرگه ۱۲: با یکی از سالمندان فامیل دربارهٔ مصرف آب در گذشته و حال گفت‌وگو کنید.
درس ۲۰: با استفاده از دانشنامهٔ شبکهٔ رشد یا سایر کتاب‌ها دربارهٔ آریوبرزن و سورنا تحقیق کنید.
مثال فعالیت‌های بندج:

درس ۱۴: به‌طور گروهی یک پوستر هشدار برای مصرف آب طراحی کنید.
درس ۲: نامه‌ای به خدا بنویسید. نعمت‌هایی را که به شما داده است، به‌خاطر بیاورید و از او تشکر کنید.

درس ۲۴: یک کارت نوروزی زیبا درست کنید و دعای تحویل سال را با خط خوش روی آن بنویسید.

درس ۹: اگر تاکنون عکسی از ویژگی‌های طبیعی یا انسانی محیط زندگی خود گرفته‌اید، به کلاس بیاورید.

ارزشیابی مستمر: نخستین نکته‌ای که از معلمان عزیز انتظار می‌رود به آن توجه کنند، اهمیت ارزشیابی مستمر است. ارزشیابی مستمر معادل (Formative assessment) است که معنی آن «تکوینی» «سازنده» و «رشد دهنده» می‌باشد. متأسفانه برخی کلمهٔ مستمر را با مکرر اشتباه گرفته و ارزشیابی مستمر را همان انجام آزمون‌های کتبی مکرر یا پرسش و پاسخ‌های کلاسی تعبیر کرده‌اند؛ درحالی که مهم‌ترین ویژگی مستمر، پویایی و گستردگی آن است. خصلتی که متمایزکننده این ارزشیابی از ارزشیابی پایانی است.

اگر ما به کودکان خود مانند گیاهان بیندیشیم، سنجش پایانی به مثابهٔ اندازه‌گیری و بررسی این گیاهان است؛ این اندازه‌گیری برای مقایسه یا تجزیه و تحلیل و ارزیابی وضعیت فعلی گیاه مناسب است ولی در رشد گیاه تأثیری ندارد.

اما سنجش مستمر، سازنده و رشد دهنده است. فرایند جمع‌آوری اطلاعات از گیاه با هدف باغبانی کردن آن است؛ کود دادن، آب دادن، هرس کردن، علف‌های هرز را از آن دورکردن و انجام هرچه که باعث رشد گیاه شود.

(شرمی کلارک ۲۰۰۱)

منبع: طاهره رستگار، ارزشیابی در خدمت آموزش ۱۳۸۲

ارزشیابی مستمر باید بازخورد مناسبی به معلم بدهد تا بتواند فعالیت‌های مناسب‌تری برای دانش‌آموز طراحی کند. ارزشیابی مستمر نباید به رتبه‌بندی و دسته‌بندی دانش‌آموزان بینجامد و یا معلم از طریق آن دانش‌آموز را به ناتوانی متهم کند، بلکه باید به معلم و دانش‌آموز بفهماند که دانش‌آموز در کجا قرار دارد و برای پیشرفت او در یادگیری، چه تمهیداتی باید اندیشیده شود.

ارزشیابی مستمر یا سازنده بخشی از فرایند آموزش است که معلم و دانش‌آموز به‌طور مرتب با آن درگیر هستند.

ارزشیابی مستمر چگونه صورت می‌گیرد؟ ارزشیابی مستمر براساس فعالیت‌هایی که دانش‌آموز در کلاس یا خارج از کلاس در طی یک دوره آموزشی انجام می‌دهد، صورت می‌گیرد و هدف آن این است که به معلم بفهماند که نقاط قوت و ضعف دانش‌آموز چیست و برای مراحل بعدی تدریس، چه کارهایی لازم است و چگونه باید به دانش‌آموز کمک شود تا نقاط ضعف خود را رفع کند. از فعالیت‌هایی که دانش‌آموزان در درس مطالعات اجتماعی انجام می‌دهند، متعدد و گوناگون است؛ لذا ارزشیابی مستمر از این درس نیز محورهای مختلف و همچنین شیوه‌ها و ابزارهای متنوع را می‌طلبد. به‌طور کلی مراحل عمده ارزشیابی مستمر را می‌توان به شرح زیر در نظر گرفت:

مرحله (۱): اهداف و انتظارات یادگیری هر درس را به خوبی و به‌طور دقیق مدنظر قرار دهید.

توجه و اطلاع کافی از ماهیت اهداف و انتظارات موجب می‌شود تا ارزشیابی با اهداف پیوند برقرار کند و به بیراهه نرود.

مرحله (۲): انواع فعالیت‌های یاددهی — یادگیری را که برای تحقق اهداف و انتظارات طراحی شده‌اند، در نظر بگیرید.

□ پرس‌وجو و تحقیق، گردآوری اطلاعات، مصاحبه، رسم جدول و نمودار و نقشه، درست کردن ماکت و مدل، پوستر، روزنامه دیواری، کارت پستال، نوشتن متن و نامه و گزارش، برپایی نمایشگاه و ... فعالیت‌های کاربرگه‌های پایان کتاب این فعالیت‌ها نیز انواع فعالیت‌های فوق را شامل می‌شوند. فعالیت‌هایی که توسط معلم برای داخل یا خارج از کلاس طراحی می‌شود. «همه این فعالیت‌ها ممکن است به‌طور گروهی یا فردی طراحی شده باشند».

مرحله (۳): شیوه‌ها و ابزار مناسب را برای جمع‌آوری اطلاعات درباره انجام فعالیت‌ها توسط دانش‌آموزان طراحی کنید.

دانستید که فعالیت‌های متنوعی به‌منظور آموزش طراحی می‌شود؛ لذا برای ارزشیابی مستمر از این فعالیت‌ها به شیوه‌ها و ابزار گوناگون نیاز داریم.

ابزارهای ارزشیابی مستمر

از چه ابزارها و شیوه‌هایی استفاده می‌کنیم؟

انواع فهرست مشاهدات (سیاهه‌های ارزیابی) که توسط معلم طراحی و تکمیل می‌شود. برگه‌های خودارزیابی که توسط دانش‌آموزان پر می‌شود. برگه‌های ارزیابی که توسط خانواده‌ها تکمیل می‌شوند. آزمون‌های کتبی و شفاهی و پرسش‌های کلاسی که توسط معلم طراحی می‌شود و دانش‌آموزان به آن پاسخ می‌دهند، از عمده‌ترین ابزارها به‌شمار می‌آیند.

اگر به انواع فعالیت‌هایی که در مرحله قبلی توضیح داده شد، توجه کنید. ملاحظه می‌کنید که برای ارزشیابی مستمر بسیاری از فعالیت‌ها به «فهرست مشاهدات و فهرست ارزیابی» نیاز داریم. دقت کنید که هیچ الگوی مشخصی برای تنظیم فهرست مشاهدات و فهرست ارزیابی از فعالیت‌های دانش‌آموزان وجود ندارد و مهم این است که معلم در انجام یک فعالیت معین، حدود انتظارات خود را از دانش‌آموزان، بداند. معلم از طریق تنظیم فهرست‌ها و ادار می‌شود تا به جزئیات فرایند آموزش دقت کند و اطلاعات حاصل از آن به معلم کمک می‌کند تا گام بعدی را برای تدریس بهتر بردارد. در اینجا نمونه‌ای برای هر یک از انواع فعالیت‌ها ذکر می‌شود:

مثال:

در کلاس گفت‌وگو کنید:

– بعضی جنبه‌های مصرف‌گرایی را که در محیط زندگی خود می‌بینید، بیان و درباره آنها اظهار نظر کنید. (فصل چهارم).

– اگر در کشور ما زاد و ولد کم شود، در آینده چه مشکلاتی به‌وجود می‌آید؟ (فصل ششم)

انتظارات معلم	همفکری و مشارکت در بحث	تفکر و استدلال و منطق	گوش کردن و رعایت نوبت و احترام	بیان ایده‌های نو، پیشنهاد
نام دانش‌آموز	(۱)	(۲)	(۳)	(۴)
۱- زیبا عظیمی	(+)	*	-	(+)
۲- ندا محبی	(+)	(+)	(+)	-
۳- زهرا بیاتانی	(+)	*	(+)	*

سطوح قراردادی: همیشه، گاهی، به ندرت – هرگز

(+) (*) (-)

مثال: اگر کارت پستی از بناهای ایران باستان دارید، به کلاس بیاورید و آن مکان را به همکلاسی‌هایتان معرفی کنید (فصل دوازدهم).

– اگر عکسی از ویژگی‌های طبیعی یا انسانی محیط زندگی خود دارید، به کلاس بیاورید (فصل پنجم).

در مدت یک هفته چند برجسب کالا با نشان استاندارد جمع‌آوری و به کلاس بیاورید و به دیگران نشان بدهید (فصل چهارم).

نام افراد	نمونه صحیح را فراهم کرده و می‌توانید درباره آن توضیح دهید. خوب	نمونه صحیح را فراهم کرده اما در توضیح دادن درباره نمونه چندان تسلط ندارد. متوسط	نمونه را فراهم نکرده یا نمونه غلط است و در فهم آن مشکل دارد. ضعیف
۱- علی	*		
۲- آرش	*		
۳- مهید		*	
۴- اشکان	*		
۵- امیرعباس			*
توضیحات	نمونه شماره ۲ و ... عالی بوده و به دیوار کلاس نصب و در معرض نمایش قرار می‌گیرد.		در مورد ۵ و ... مجدداً با دانش آموز گفت‌وگو شد و راهنمایی و توجیه گردید.

سطوح قراردادی: خوب، متوسط، ضعیف

مثال:

– کاربرگ شماره ۱۰ مصاحبه با سالمندان درباره مصرف آب را انجام دهید (فصل ششم).
– اگر به اینترنت دسترسی دارید، درباره یک موزه و اشیایی که در آن نگهداری می‌شود، اطلاعاتی فراهم کنید (فصل نهم).

درباره محل زندگی خودتان تحقیق کنید و گزارشی از ویژگی‌های طبیعی و انسانی آن تهیه کنید. اگر توانستید تعدادی عکس به گزارش خودتان الصاق کنید (فصل پنجم).

نام فرد / گروه	مراجعه به منابع مختلف موردنظر	کامل بودن و انسجام اطلاعات جمع آوری شده	تمیزی و دقت در انجام کار و ارائه آن	خلاقیت و نوآوری (ارائه پیشنهاد یا انجام کار با ارائه روش نو)	جمع امتیاز
	(۴) امتیاز	(۷) امتیاز	(۲) امتیاز	(۲) امتیاز	(۱۵) امتیاز
۱- فربیا	۴	۶	۱	۲	۱۳
۲- زهرا					
۳-					

مثال :

به صورت گروهی یک کارت نوروزی زیبا درست کنید. دعای تحویل سال را روی آن بنویسید و آن را تزئین کنید (فصل دوازدهم).

به صورت گروهی مدل البرز مرطوب و خشک بسازید (فصل پنجم)
به صورت گروهی پوستری دربارهٔ حفاظت از محیط زیست طراحی کنید (فصل ششم).

نام گروه	مدل ارائه شده محتوای موردنظر را به خوبی نمایش می دهد	از تزئینات و جلوه های هنری مناسب یا خلاقانه استفاده شده	ظرافت و تمیزی و آراستگی کار	جمع امتیاز
	(۷) امتیاز	(۳) امتیاز	(۵) امتیاز	(۱۵) امتیاز
۱- گروه یاس				
۲- گروه ...				

□ توجه کنید که برای بعضی از فعالیت های مشابه (مثلاً همهٔ فعالیت های بحث گروهی و اظهارنظر) می توانید یک فهرست مشاهده طراحی کنید.

□ فهرست انتظارات خود را به چند مورد محدود کنید؛ زیرا ارزشیابی مستمر دانش آموزان براساس فهرست های طولانی غیرممکن و خسته کننده می شود. به علاوه سعی کنید فقط رفتارها یا ویژگی های مهم را در نظر بگیرید.

□ اگرچه تنظیم فهرست ارزشیابی برای معلم کار وقت گیر و پرحتمی است؛ اما این زحمت، ارزشمند است و معلم دارای ملاک‌های معتبر برای یافتن نقاط قوت و ضعف می‌باشد. به علاوه معلم در سال‌های بعد می‌تواند از این فهرست‌ها استفاده کند.

* تفاوت‌های فردی را در کارهای محوله در نظر بگیرید. فعالیت‌های هم‌ارز را می‌توانید از افراد یا گروه‌ها به‌طور داوطلبانه و مطابق با استعداد‌های آنها طلب کنید. برای مثال درست کردن پوستر را به چند گروه و نوشتن متن را به گروه‌های دیگر بسپارید.

□ قبل از انجام ارزشیابی با فهرست، باید موارد یا انتظارات خود را به دانش‌آموزان بگویید. به عبارت دیگر دانش‌آموزان باید به‌خوبی بدانند که شما در انجام یک فعالیت چه انتظاراتی از آنها دارید.

□ مواردی را که در فهرست ثبت می‌کنید، به اطلاع دانش‌آموزان برسانید تا بدانند در چه مواردی پیشرفت کرده‌اند و از نقاط ضعف خود نیز مطلع شوند.

□ والدین را در جریان فهرست ارزشیابی و ملاک‌ها و معیارهای آن قرار دهید.

□ برای معیارهای بخش قراردادی خودتان می‌توانید از عبارات کیفی مانند عالی، خوب، کامل، قابل قبول، مرتبط، نامربوط، درحال تلاش و ... استفاده کنید. سپس شما می‌توانید این معیارها را به‌صورت کمی نیز درآورید. اگرچه تبدیل قضاوت کیفی به کمی کار ساده‌ای نیست.

□ در ارزشیابی مستمر براساس فهرست‌های ارزشیابی به این نکته توجه کنید: اگر مقایسه فهرست‌ها نشان می‌دهد که دانش‌آموز پیشرفت کرده است، آخرین ارزشیابی ملاک قضاوت قرار بگیرد. در غیراین صورت، معلم میانگین ارزشیابی‌ها را در قضاوت خود در نظر بگیرد.

* یکی دیگر از شیوه‌ها و ابزار مناسب برای ارزشیابی مستمر دانش‌آموزان، خودارزشیابی یا خودسنجی و طراحی برگه‌های مربوط به آن است. شما می‌توانید برای بعضی از بخش‌های کتاب سوالاتی طراحی کنید و به این وسیله دانستنی‌ها، مفاهیم و مهارت‌ها و همچنین نگرش دانش‌آموزان یا حتی کاربرد آموخته‌ها در زندگی را از خود آنها بپرسید.

(۱) نمونه برگه خودارزشیابی و خودسنجی از درس هفدهم: میراث فرهنگی و تاریخ که توسط معلم طراحی می‌شود و دانش‌آموز آن را پر می‌کند.

نام و نام خانوادگی: حسن امیدی				کلاس:
اصلاً	کم	تا حد متوسط (نیاز به مرور بیشتر دارم)	کاملاً	من می‌دانم / من می‌توانم
			*	- من معنی و مفهوم میراث فرهنگی را می‌دانم و می‌توانم دلایل حفاظت از میراث فرهنگی را بیان کنم.
		*		- من می‌توانم درباره یک موضوع یا رویداد پرسش‌های تاریخی طرح کنم.
		*		- من می‌توانم موضوع علم تاریخ و کار مورخان را توضیح دهم.
	*			- من می‌توانم کار باستان‌شناس و چند ابزار وی را بیان کنم.
			*	- من توانسته‌ام با پرس و جو و تحقیق نزدیک‌ترین موزه به محل زندگی‌ام را شناسایی و اطلاعاتی درباره اشیا آن و نشانی و شماره تلفن آن به دست بیاورم.

شما در بخش ستون‌ها می‌توانید از سطوح دیگری استفاده کنید. برای مثال، ستون اول (می‌دانم و فهمیدم) ستون دوم (نیاز به مرور بیشتر دارم) ستون سوم (مشکل دارم و نفهمیدم)

(۲) نمونه برگه خودارزیابی (نگرش‌ها و رفتار)

نام و نام خانوادگی : آزیتا یوسفی پور			کلاس :
تأخیری	هنوز نه	بله	
*			- من سعی می‌کنم از بدن خود مراقبت کنم و با رعایت بهداشت و نظافت و پرهیز از مواد غذایی مضر مراقب سلامتی‌ام باشم.
		*	- من تلاش می‌کنم مراقب اعمال و رفتارم باشم و با اعضای بدنم (دست و چشم و گوش و پا و زبان و ...) گناه نکنم.
		*	- من نسبت به همکلاسی‌هایم مهربانم و به آنها کمک می‌کنم.
*			- از اموال عمومی مدرسه که متعلق به همه است، مراقبت می‌کنم.
	*		- من برای حفظ منابع و محیط زیست در مصرف آب، کاغذ، دستمال کاغذی و ... صرفه‌جویی می‌کنم.
		*	- در خانه همان‌طور که انتظار دارم حقوق مرا رعایت کنند یا حقوق اعضای خانواده‌ام را رعایت می‌کنم.
		*	- اگر تصمیمی باعث نگرانی و ناراضی‌تای خانواده‌ام بشود آن را انجام نمی‌دهم.

□ در اجرای «خودارزیابی» به وسیله دانش‌آموزان نگران عدم صداقت آنها نباشید و به آنها اعتماد کنید و صبور باشید. از آنها بخواهید که صادقانه پاسخ دهند و به آنها اطمینان دهید که خودشان باید روی کاستی‌ها و ضعف‌ها قضاوت کنند و پیشنهاد بدهند برای برطرف کردن آن ضعف چه باید بکنند و شما این آزمون‌ها را برای کمک به آنها طراحی کرده‌اید تا مشکلات خود را تشخیص بدهند.

□ در نمونه شماره (۱) خودارزیابی، شما می‌توانید مواردی را که بیانگر نقاط ضعف دانش‌آموزان است، مشخص و با خود آنها گفت‌وگو کنید و راهکارهایی برای برطرف کردن موانع یادگیری بیابید.

□ برگه‌های خودارزیابی، باز خوردی از کار معلم نیز به خودش ارائه می‌دهد. برای مثال اگر معلمی ببیند که در مواردی، اکثریت دانش‌آموزان ستون کم یا اصلاً را علامت زده‌اند، بیانگر آن است که معلم نتوانسته آن مورد را خوب تفهیم نماید و اکثریت کلاس با مشکل مواجه‌اند.

□ توجه داشته باشید که در نمونه‌هایی مانند نمونه شماره (۲) خودارزیابی که بیشتر به نگرش‌های دانش‌آموزان می‌پردازد، معلم در واقع با طراحی عبارات تأکید، نگرش‌های مطلوب و مورد نظر را نیز

به دانش‌آموزان القا می‌کند و چه بسا فرد با تفکر بر روی این عبارات، متوجه کاستی‌های خود شود و سعی در تغییر نگرش و رفتار خود کند.

* از دیگر ابزارهای مناسب برای ارزشیابی مستمر ارزشیابی از طریق والدین است؛ به‌ویژه درباره کاربرد مفاهیم و مهارت‌ها در زندگی روزمره. از آنجا که معلم نمی‌تواند در فضای خارج از کلاس و محیط‌های واقعی دانش‌آموز را مشاهده کند و این خانواده است که در تمام لحظات در جریان دقیق رفتار و اعمال دانش‌آموزان قرار می‌گیرد، ارزشیابی از طریق والدین می‌تواند اطلاعات خوبی برای تصمیم‌گیری‌ها و آغاز تمهیدات مناسب توسط معلم، فراهم کند.

والدین گرامی

همان‌طور که مستحضرید فرزند شما از طریق فصل چهارم کتاب مطالعات اجتماعی با موضوع مصرف‌گرایی، صرفه‌جویی و پرهیز از اسراف و راهکارهای مصرف‌بینه آشنا می‌شود و انتظار می‌رود تغییراتی در نگرش‌ها و رفتار وی به‌وجود بیاید. درباره این تغییرات قبلاً در جلسه حضوری با شما گفت‌وگو کرده‌ایم. اکنون خواهشمندیم فرم ارسالی را تکمیل و به مدرسه بازگردانید.

نمونه برگه ارزشیابی از طریق والدین که توسط معلم طراحی و به والدین داده می‌شود تا پر کنند. نام و نام خانوادگی دانش‌آموز :

توضیح	تأخیری	خیر	بلی	پرسش‌ها
				- آیا در فرزند شما نسبت به پرهیز از اسراف و مصرف‌گرایی به‌طور کلی تغییر نگرش یا تغییری در رفتار به‌وجود آمده است؟ در چه مواردی؟
				- آیا فرزند شما نسبت به موضوع کاهش مصرف پلاستیک و بازیافت زیاده حساس شده است؟
				- آیا در مصرف برخی مواد مثل کاغذ، آب، دستمال کاغذی حساسیت یا تغییر رفتاری در وی مشاهده کرده‌اید؟
				- ..... و ..... :

* ارزشیابی مستمر تنها به فعالیت‌های داخل و خارج از کلاس که در کتاب درج شده است، منحصر نمی‌شود. گاه معلم در حین فرایند تدریس به آموزش مفاهیم از طریق پرسش و پاسخ می‌پردازد. ارزشیابی از مشارکت دانش‌آموزان در پرسش و پاسخ‌های کلاسی و از طریق فهرست مشاهدات،

اطلاعات خوبی برای اتخاذ خط مشی‌های مناسب توسط معلم فراهم می‌آورد. نمره آزمون‌های کتبی نیز می‌تواند در ارزشیابی مستمر لحاظ گردد؛ اما توجه کنید که اولاً تعداد این آزمون‌ها زیاد نباشد؛ به طوری که مانع از انجام فعالیت‌ها شود و ثانیاً این آزمون‌ها نیز منبعی برای برطرف کردن نقاط ضعف دانش‌آموزان تلقی شود.

آزمون‌های عملکردی: نظریه‌های شناختی جدید بر جنبه‌های فکری و خودنظم‌دهی فراگیر تأکید می‌کنند؛ بنابراین امروزه توجه بیشتر معطوف به این است که چگونه فراگیران دانش را تفسیر می‌کنند و به کار می‌گیرند تا مسائل پیچیده را حل کنند. این گونه مهارت‌ها با آزمون‌های سنتی مثل آزمون چند گزینه‌ای، قابل سنجش نیستند.

ارائه یک سخنرانی، ایفای نقش، مصاحبه تولید یک مدل یا ماکت، رسم نقشه و نمودار، تهیه یک پوستر یا روزنامه دیواری نمونه‌هایی از تکالیف عملکردی‌اند.

تکالیف عملکردی می‌تواند تکالیفی باشد که در زمان کوتاه یا طولانی قابل انجام است. برای مثال اگر در یک آزمون عملکردی کتبی از دانش‌آموز بخواهیم اطلاعات داده شده را به صورت نمودار نشان دهد، از آزمون عملکردی کوتاه مدت استفاده کرده‌ایم؛ اما اگر بخواهیم در خارج از مدرسه به منابع مختلفی مراجعه کند و مثلاً درباره موضوع هشدار در مصرف آب یک پوستر طراحی و درست کند، این کار به زمان طولانی‌تری نیاز دارد.

□ در طراحی آزمون‌های عملکردی نیز ابتدا باید اهداف و انتظارات درس را مطالعه کنیم. بخشی از اهداف را می‌توانیم از طریق آزمون‌های کتبی اندازه‌گیری کنیم، اما برای مهارت‌هایی مثل ترسیم یک نمودار یا تولید یک کارت پستال، باید ابزار بخش مناسب عملکردی طراحی کنیم. سپس معیارهایی برای ارزیابی در نظر بگیریم و به عبارت دیگر «فهرست ارزیابی» از آن عملکرد را تهیه کنیم. برخی از صاحب‌نظران معتقدند که تهیه ملاک‌های یکسان برای همه دانش‌آموزان کار صحیحی نیست و باید تفاوت‌های فردی آنها در نظر گرفته شود. به علاوه نمره دانش‌آموز باید نشانگر مقایسه او با قبل و پیشرفت یا عدم پیشرفت او باشد.

بعضی از صاحب‌نظران آموزش معتقدند که در ارزشیابی‌های عملکردی باید فرایند انجام کار و تلاش دانش‌آموز به اندازه نتیجه کار او در نظر گرفته شود.

پوشه کار

«پوشه کار» مجموعه‌ای از کارهای دانش‌آموزان را دربردارد که به معلم و دانش‌آموز کمک می‌کند تا در مورد روند یادگیری قضاوت کنند. معمولاً انتخاب کارهایی که در پوشه قرار می‌گیرد، باید

با توجه به انعکاس پیشرفت دانش آموز باشد. روی نمونه‌های انتخابی، تاریخ و اظهار نظر معلم ثبت شده باشد. موارد مختلفی را می‌توان در پوشه کار گذاشت :

تصاویری از فعالیت‌های عملی یا گروهی دانش آموزان که امکان نگهداری آنها در پوشه نیست، مثل : روزنامه دیواری، پوستر، ایفای نقش.

نمونه تحقیق دانش آموز، کاربرگ‌های فعالیت، نتایج آزمون‌ها یا فهرست‌های مشاهده و بررسی کارها با اظهار نظر معلم، نمونه‌های نوشتاری دانش آموز مثل مقاله، متن و ...

شایسته است معلم در پایان هر ماه محتوای پوشه کار هر دانش آموز را در حضور خود او بررسی کند و با هم برای بهبود فرایند آموزش تصمیم بگیرند. محتوای این پوشه همچنین باید با والدین بررسی و مشاهده شود. پوشه کار می‌تواند بر علاقه و انگیزه یادگیری آنان تأثیرات مثبتی داشته باشد.

مرحله (۴) : اطلاعات جمع‌آوری شده را بررسی و جمع‌بندی کنید و برای کمک به دانش آموز در رفع نقایص و مرحله بعدی آموزش تصمیم‌گیری کنید.

در این مرحله درباره پیشرفت و نقاط قوت و ضعف دانش آموز متناسب با ملاک‌ها و معیارها و انتظارات، جمع‌بندی و قضاوت می‌شود. این قضاوت ممکن است در قالب نمره یا به صورت کیفی و توصیفی باشد. به نظر می‌رسد قضاوت کیفی برای معلمان آسان‌تر و عملی‌تر است. به هر ترتیب ارائه بازخورد مناسب به دانش آموز، والدین و معلم به خود، مهم‌ترین بخش این مرحله است.

دفتر نمره کلاس : دفتر کلاس صرفاً ابزاری برای ثبت نمرات است؛ در صورتی که ملزم هستید از این دفتر استفاده کنید، می‌توانید حاصل قضاوت‌های نهایی خودتان را از فعالیت‌های مختلف دانش آموزان در قالب توصیفی یا به صورت نمره در دفتر کلاس ثبت کنید.

ارزشیابی پایانی

ارزشیابی پایانی معمولاً در پایان یک دوره آموزشی انجام می‌شود و از طریق آن مجموعه‌ای از آموخته‌های دانش آموزان در یک دوره اندازه‌گیری می‌شود. به ارزشیابی پایانی تراکمی نیز می‌گویند. در سال‌های اخیر آزمون‌های پایانی به‌ویژه آزمون‌های هماهنگ یا آزمون‌های ورودی مدارس خاص، مشکلاتی را در سیستم آموزشی ایجاد کرده‌اند. یکی از این مشکلات توجه بیش از حد معلمان به نتایج آزمون‌های پایانی است که موجب می‌شود نقش ارزشیابی مستمر کم‌رنگ شود و معلم نیز بیش از آنکه برای فعالیت‌های یادگیری برنامه‌ریزی کند، بیشتر وقت خود را به آنچه قرار است ارزشیابی شود، معطوف می‌کند. ارائه سؤال و جواب‌های کلیشه‌ای به دانش آموزان، ترغیب به خرید کتاب‌های تست و سؤال، استقبال غیر آگاهانه خانواده‌ها از کتاب‌های تست و

رویکرد حافظه‌مدار منجر به این می‌شود که تفکر، شیوه صحیح انجام فعالیت‌های آموزشی و سرانجام تحقق اهداف مهارتی و نگرش برنامه بر زمین گذاشته شود و همه توجه و تمرکز به امتحان پایانی معطوف شود.

نکات مورد توجه در ارزشیابی پایانی

۱- آزمون خوب، آزمونی است که منعکس‌کننده تمامی هدف‌های آموزشی و محتوای برنامه باشد، اما چون این کار عملاً میسر نیست، معلم با انتخاب سؤال‌ها در واقع نمونه‌هایی فراهم می‌کند تا با آنها کل آموخته‌ها را بسنجد. این نمونه‌ها باید نمونه‌های معتبری باشند.

۲- آزمون باید روایی و پایایی لازم را داشته باشد.

۳- روایی بودن آزمون یعنی دقیقاً همان چیزی ارزیابی شود که مورد نظر آموزش بوده است و پایایی بودن آزمون یعنی اجرای آن در دفعات مختلف یا گروه‌های مخاطب نتایج بسیار متفاوتی به بار نیآورد. تأکید می‌شود در طراحی آزمون‌های پایانی به اهداف و انتظارات یادگیری هر درس به‌طور جدی توجه و از طرح سؤالات حاشیه‌ای و جزئی و بی‌اهمیت خودداری شود. پرسش‌های غیرمربوط و نادرست از روایی و اعتبار امتحان می‌کاهد.

۴- (از طرح سؤال آزمون پایانی از بخش‌های کتاب که علامت سؤال ممنوع دارد خودداری شود.)

۵- پرسش‌ها به زبان ساده و قابل درک، از ساده به مشکل و با رعایت اصول نگارش تنظیم شود و صورت ظاهری برگه زیبا و خوانا باشد و بارم سؤالات مشخص باشد.

۶- به منظور توجه به تفاوت‌های فردی سؤالات انتخابی نیز طراحی شود.

۷- در طراحی سؤالات از طبقات مختلف بازگویی و پردازش و کاربرد اطلاعات و دانسته‌ها و افعال مختلف مانند محاسبه کردن، وصل کردن، نام بردن، جور کردن، فهرست کردن، به‌خاطر آوردن، ترسیم کردن، تکمیل کردن، مقایسه کردن، دلیل آوردن، تجزیه و تحلیل کردن، طبقه‌بندی کردن، پیش‌بینی، پیشنهاد و اظهار نظر کردن، به‌کار بستن و ... و سؤالات بسته پاسخ و واگرا استفاده شود.

۸- از انواع آزمون‌های عینی و تشریحی و انواع سؤالات چندگزینه‌ای، جورکردنی، صحیح و غلط و ... با رعایت اصول طراحی سؤال هرکدام استفاده و در سؤالات انشایی و تشریحی دامنه و حدود و ثغور آنچه مورد سؤال قرار می‌گیرد، مشخص شود.

۹- در آزمون کتبی پایانی از آزمون‌های عملکردی قابل انجام مثل رسم نقشه و نمودار، ارائه یک طرح و نظایر آن نیز می‌توان استفاده نمود.

به طور کلی آزمون‌های پایانی را می‌توان به دو گروه تقسیم کرد :

- ۱- آزمون‌های عینی که نظر مصحح در بررسی نتایج آن دخالت ندارد، مانند آزمون‌های چندگزینه‌ای (تستی)، جورکردنی، تکمیل کردنی، صحیح و غلط و ...
- ۲- آزمون‌های تشریحی یا انشایی که خود به دو دسته کوتاه پاسخ (در حد یک کلمه یا عبارت) و گسترده پاسخ تقسیم می‌شوند.

در طرح پرسش‌های صحیح و غلط، می‌توان از دانش‌آموزان خواست اگر سؤالی غلط است، صحیح آن را در مقابل بنویسند. این کار احتمال تأثیر شانس در پاسخ دادن را کم می‌کند. پاسخ سؤال نباید بدیهی باشد تا دانش‌آموز بتواند بدون فکر یا مطالعه به آن پاسخ دهد.

در طرح پرسش‌های جورکردنی، باید دستورالعمل‌ها واضح و تعداد پاسخ‌ها بیشتر از پرسش‌ها باشد.

در پرسش‌های تکمیل کردنی، برای هر عبارت فقط یک جای خالی در نظر بگیرید. ضمناً پرسش باید یک پاسخ صحیح داشته باشد و پاسخ آن حافظه‌ای نباشد.

در پرسش‌های چندگزینه‌ای، بهتر است طول عبارت گزینه‌ها یکسان باشد و پاسخ‌های غلط نیز تا حدودی منطقی باشند نه اینکه آنقدر نامربوط باشند که بتوان با حدس به غلط بودن آنها پی برد.

در آزمون‌های تشریحی یا انشایی، دامنه و حدود و ثغور سؤال باید روشن و واضح باشد و دانش‌آموز به خوبی راهنمایی شود و سؤال مبهم نباشد. همان‌طور که قبلاً گفته شد؛ در طرح سؤال از طبقات یا حیطه‌های مختلف استفاده کنید.

به این سؤالات که غلط طراحی شده است، توجه کنید :

- ۱- میراث فرهنگی را توضیح دهید.
  - سؤال غلط است. دامنه و حدود و ثغور سؤال و پاسخ معین نیست.
  - ۲- یکی از انواع بیمه ..... است.
  - ۳- جمعیت هلال احمر در شرایط عادی برای ..... و ..... تلاش می‌کند.
- سؤال غلط است.

این نوع سؤالات جاخالی غلط است، زیرا در جای خالی می‌توان پاسخ‌های مختلف نوشت و اگر منظور معلم عین عبارت کتاب باشد، باز اجبار به حفظ سطر به سطر کتاب کار نادرستی است.

سؤالات جاخالی باید به گونه‌ای طراحی شوند که در جای خالی تنها یک چیز قابل نوشتن باشد. به علاوه موضوع بی‌اهمیت و حاشیه‌ای نباشد.

توصیه می‌شود از سؤالات جای خالی استفاده نشود یا به حداقل ممکن برسد.

۴- زرتشت پیامبر ایران باستان قبل از کدام سلسله می‌زیست؟

سؤال غلط است.

سؤال جزئی و بسیار حاشیه‌ای است و منبعث از اهداف اصلی و انتظارات مهم یادگیری نیست.

۵- محیط بانان فعالیت‌هایی را که موجب تخریب محیط زیست می‌شود، شناسایی می‌کنند

(صحیح) (غلط)

سؤال غلط است. سؤال بدیهی و جواب آن روشن است. در سؤالات صحیح و غلط نباید

دانش‌آموز بتواند حدس بزند، بلکه باید فکر کند و حتماً درباره موضوع مطالعه کرده باشد. ضمناً این

سؤال‌ها باید در زمینه واقعیاتی که یا غلط‌اند یا کاملاً صحیح‌اند طراحی شوند و به عبارت دیگر موضوع

بینابینی و واگرا نباشد.

نمونه سؤالات ارزشیابی کتبی پایانی

- ۱- هر یک از علائم زیر نشانه چیست؟ زیر آن بنویسید.
در یک سطر توضیح دهید که این علامت چه پیامی دارد؟

.....

.....

(کاربرد اطلاعات در زندگی روزمره)

.....

.....

- ۲- شما با آموختن درس زیستگاه‌ها، برای حفاظت از گیاهان و جانوران در محیط زندگی خود چه اقداماتی انجام می‌دهید؟ ۴ مورد بنویسید.
- ۳- چرا باید از زیستگاه‌ها حفاظت کنیم؟ سه دلیل بیاورید.
- ۴- درباره موضوع (الف) پنج پرسش تاریخی و درباره موضوع (ب) پنج پرسش جغرافیایی طرح کنید.
- الف) تخت جمشید (ب) چشمه‌های آب گرم ایران
- ۵- مساحت شهر الف ۲۵۰۰۰ کیلومتر مربع و جمعیت آن ۵۰۰۰۰ نفر است. تراکم جمعیت این شهر چقدر است؟ محاسبه کنید.
- ۶- چرا می‌گوییم؛ «ایلام یک تمدن بوده است»؟ چهار دلیل بیاورید.
- ۷- هرودوت نوشته است: ایرانیان به فرزندان خود سه چیز می‌آموختند:
- ۱- ..... ۲- تیروکمان ۳- .....
- ۸- در یک قرارداد بیمه، بیمه‌گر و بیمه‌شونده هر کدام چه چیزی را برعهده می‌گیرند؟ بیان کنید.
- بیمه‌گر متعهد می‌شود .....
- بیمه‌شونده متعهد می‌شود .....

۹- سؤال انتخابی

پیشنهاد بدهید :

– یک پیشنهاد دربارهٔ حفاظت از میراث فرهنگی محل زندگی خود بنویسید و آن را مختصراً توضیح دهید.

– یک پیشنهاد برای رونق گردشگری در محل زندگی خود بنویسید و آن را مختصراً توضیح دهید.

– یک پیشنهاد دربارهٔ قوانین و مقررات مدرسه بنویسید و آن را مختصراً توضیح دهید.

۱۰- آب و هوای ناحیهٔ کنار دریای خزر را با آب و هوای کنار خلیج فارس و دریای عمان

مقایسه کنید.

۱۱- نقش و ویژگی‌های خانوادهٔ امروزی را با خانواده در دورهٔ ایران باستان مقایسه کنید، (ذکر

سه مورد کافی است).

۱۲- مریم دانش‌آموز کلاس هفتم است و مانند بقیهٔ افراد حقوق و مسئولیت‌هایی دارد.

الف) دو مورد از حقوق او را در خانه و دو مورد از حقوق او را در مدرسه بنویسید.

ب) به نظر شما اگر مریم احساس کند که بعضی از حقوق او در خانه یا مدرسه نادیده گرفته

می‌شود چه باید بکند؟ توضیح دهید.

۱۳- به نظر شما با کسانی که مقررات حفظ محیط زیست را نادیده می‌گیرند، چگونه باید

برخورد کرد؟

۱۴- ایرانیان باستان چه پیشرفت‌هایی در علوم نجوم داشته‌اند؟ مختصراً توضیح دهید.

۱۵- هریک از فعالیت‌های زیر مربوط به کدام سازمان یا نهاد است؟ (با خط مربوط کنید)

(حفظ و نگهداری آثار و بناهای تاریخی) (بیمه)

(جلوگیری از فرسایش خاک) (مرکز آمار ایران)

(محاسبهٔ رشد جمعیت) (هلال احمر)

(پرداخت خسارت ناشی از آتش‌سوزی خانه‌های روستای جنگلی) (سازمان حفاظت محیط زیست)

(سازمان میراث فرهنگی و گردشگری)

(کمک به سیل‌زدگان) (سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری)

۱۶- استنباط از متن :

متن زیر را بخوانید و ویژگی‌های طبیعی و ویژگی‌های انسانی منطقه را دسته‌بندی کنید و چهار

ویژگی طبیعی و چهار ویژگی انسانی را در جدول بنویسید :

منیرو در استان هرمزگان در کنار خلیج فارس زندگی می‌کند. آب و هوای این منطقه در اغلب ماه‌ها گرم و شرجی است و در روزهای گرم تابستان دمای هوا گاه تا ۴۴ درجه سانتی‌گراد هم افزایش می‌یابد. شغل پدر منیرو مانند برخی دیگر از مردم منطقه ماهیگیری است. برادرش نیز در اداره گمرک بندرعباس کار می‌کند. بندرعباس حدود ۶۰۰۰۰۰ جمعیت دارد. هر ساله عده زیادی از مردم کشور ما به این بندر سفر می‌کنند. جزیره قشم در نزدیکی این شهر گردشگران زیادی را به خود جذب می‌کند. پوشش گیاهی منطقه عمدتاً گیاهان خشکی پسند مانند درختان تاغ و خرزهره و بوته‌های گون است. جنگل‌های حرا در آب‌های کم‌عمق این ناحیه در هنگام جزر و مد جلوه زیبایی دارد. کوه گنو و چشمه آب گرم گنو هم از دیدنی‌های منطقه است. در بندرعباس بازارها و مراکز خرید بزرگی ساخته شده و این شهر دارای فرودگاه بین‌المللی است و با خط آهن نیز به تهران مربوط می‌شود.

ویژگی‌های طبیعی	ویژگی‌های انسانی
-	-
-	-
-	-
-	-
-	-

۱۷- ما هم اکنون در سال ۲۰۱۳ میلادی به سر می‌بریم. محاسبه کنید از هریک از وقایع زیر چند سال گذشته است؟

- حکومت اشکانیان (۲۵۰ ق.م) یعنی ..... سال پیش

- هجرت پیامبر اکرم (۶۲۱ م) یعنی ..... سال پیش

- پیروزی شاپور ساسانی بر امپراتور روم (۲۶۰ م) یعنی ..... سال پیش

۱۸- دو گروه گردشگر خارجی وارد ایران شده‌اند. یک گروه قصد طبیعت‌گردی دارند و گروه دیگر می‌خواهند از جاذبه‌های تاریخی - فرهنگی ایران بازدید کنند. برای هر گروه دو نوع جاذبه و برای هر جاذبه یک مکان پیشنهاد کنید.

(مثال : طبیعت‌گردی : چشمه‌های آب گرم مثل آب گرم محلات)

طبیعت‌گردی : ..... مثل : .....

..... مثل : .....

..... مثل : .....

جاذبه‌های فرهنگی - تاریخی

..... مثل : .....

..... مثل : .....

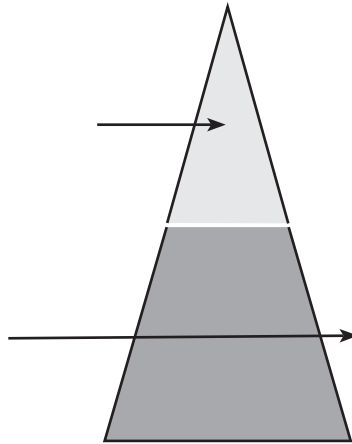
..... مثل : .....

۱۹- شهر سوخته در کجاست؟ چرا به آن چنین نامی داده‌اند؟

۲۰- مورخان در کار خود از چه منابعی استفاده می‌کنند؟ نام بیرید (ذکر ۵ مورد کافی است).

۲۱- الف) بر روی هرم طبقاتی ایران باستان ابتدا دو طبقه بزرگان و عامه مردم را مشخص کنید،

سپس داخل هرم بنویسید که هر طبقه شامل چه گروه‌هایی بوده است؟

ب) دو مورد از نابرابری‌های اجتماعی بین این دو طبقه را توضیح دهید.

۲۲- اگر گردشگری در شهر یا روستای شما رونق پیدا کند، چه می‌شود؟ (رونق گردشگری چه

فایده‌هایی برای مردم و محیط زندگی شما دارد؟) (ذکر سه مورد کافی است).

۲۳- با یک مثال بگویید چگونه رعایت قانون موجب حفظ حقوق دیگران می‌شود؟

۲۴- جای خالی را تکمیل کنید :

- قوانینی که مجلس تصویب می‌کند، به ..... فرستاده می‌شود تا بررسی شود که آیا با

قانون اساسی و اصول و احکام دین اسلام تطبیق دارد یا خیر.

– در شهرها، افراد برای ساختن خانه یا یک ساختمان باید از ..... مجوز یا پروانه ساختمان بگیرند.

– به منطقه بزرگی که در آن مجموعه‌ای از گیاهان و جانوران خاص زندگی می‌کنند، ..... می‌گویند.

۲۵– عبارت‌ها را بخوانید و فکر کنید؛ سپس با نوشتن حرف ص یا غ عبارات صحیح و غلط را معین کنید.

– معبد چغازنبیل که شهرت جهانی دارد، از بقایای تمدن جیرفت است. ( )

– سلسله هخامنشیان با حمله اسکندر سقوط کرد. ( )

– پرجمعیت‌ترین و پرتراکم‌ترین ناحیه کشور ما منطقه شهری تهران است. ( )

– سواحل خلیج فارس و دریای عمان از نظر بارندگی جزو مناطق خشک است. ( )

– در ناحیه معتدل و مرطوب خزری جنگل‌های تاغ و گز رویده است. ( )

۲۶– روی نقشه، فاصله دو مکانی را که با علامت سؤال مشخص شده با خط کش اندازه

بگیرید. سپس با مقیاس ترسیمی محاسبه کنید.

این فاصله روی زمین چندمتر و چندکیلومتر است؟

